

Datum 30 oktober 2023
Onderwerp Deelbesluit 1 Woo-verzoek interne communicatie wolf
Behandeld door 
Ons kenmerk Z23-6439 / D23-38023
Uw kenmerk
Bijlagen 7

Geachte 

Op 21 augustus 2023 heeft u een verzoek op grond van de Wet open overheid (Woo) ingediend. In dit verzoek vraagt u om informatie over de wolf die te vinden is op de werksite en het NWA. Daarnaast vraagt u om de woordvoeringsrichtlijn. Ik heb de ontvangst van uw verzoek per brief van 22 augustus 2023 bevestigd.

Uw Woo-verzoek

Het moment waarop u uw verzoek heeft gedaan, heeft gevolgen voor de documenten die zijn gezocht. Een Woo-verzoek kan nooit gaan over documenten die na het verzenden van uw verzoek zijn geschreven.¹ Dit houdt in dat documenten die later zijn gemaakt dan de datum waarop uw verzoek is verzonden, 21 augustus 2023, niet bij de behandeling van uw Woo-verzoek zijn meegenomen.

Resultaten onderzoek

Ik heb uitgebreid onderzoek gedaan of Staatsbosbeheer de documenten heeft waarop uw informatieverzoek betrekking heeft. Ik heb hiervoor het (digitaal) archief, de systemen en de betrokken collega's geraadpleegd. Per mail van 13 oktober 2023 heb ik u laten weten dat ik dit besluit in deelbesluiten ga afhandelen. Dit deelbesluit betreft de woordvoeringsrichtlijn en de werksite. Later volgt er nog een tweede deelbesluit over het NWA. Dat deelbesluit zal ook één document bevatten van de werksite waarvoor een zienswijze gevraagd dient te worden. Op deze manier ontvangt u de documenten waarom u gevraagd heeft, sneller.

Ik heb zestig documenten gevonden.

De documenten met de nummers 7 tot en met 60 zijn al openbaar en voor iedereen beschikbaar. De Woo is niet van toepassing op documenten die al openbaar zijn. U kunt deze documenten vinden via de verwijzingen op het documentenoverzicht.

¹ ECLI:NL:RVS:2015:623

Overwegingen

De eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, art. 5.1, lid 2 sub e, Woo

De documenten die vallen onder uw verzoek bevatten persoonsgegevens. Deze persoonsgegevens worden op grond van artikel 5.1, tweede lid, aanhef en sub e, Woo niet openbaargemaakt, als het belang daarvan niet opweegt tegen het belang van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. In de documenten staan namen, telefoonnummers, mailadressen, adressen en afbeeldingen van gezichten. Van openbaarmaking hiervan wordt, in lijn met vaste rechtspraak, meestal afgezien.² Namen van personen die in hun functie in de openbaarheid treden worden wel openbaar gemaakt.

Besluit

Onder uw Woo-verzoek vallen zestig documenten. Ik heb besloten tegemoet te komen aan uw verzoek en de documenten (deels) openbaar te maken. In de bijlage bij dit besluit treft u de documenten en een overzicht aan. Ik heb voor de duidelijkheid de aangetroffen documenten genummerd. De nummers op het overzicht komen overeen met de nummers op de documenten.

Ik heb de in de bijgevoegde stukken vermelde persoonsgegevens (deels) onleesbaar gemaakt. Voor de motivering verwijs ik u naar de overwegingen. Per onleesbaar gemaakt onderdeel is zichtbaar op basis waarvan de informatie niet openbaar wordt gemaakt.

Rechtsmiddelen

Indien u het met dit besluit niet eens bent, kunt u binnen zes weken na verzending van dit besluit schriftelijk bezwaar maken. Ook een andere belanghebbende kan tegen dit besluit bezwaar maken. Het bezwaarschrift kan worden gestuurd aan de Directeur Staatsbosbeheer, Postbus 2, 3800 AA Amersfoort. U kan uw bezwaarschrift ook per mail versturen naar info@staatsbosbeheer.nl. U wordt verzocht een afschrift van dit besluit bij het bezwaarschrift te voegen.

Een bezwaarschrift moet zijn ondertekend en bevat tenminste:

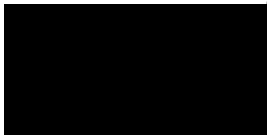
- uw naam en adres;
- een datum;
- een omschrijving van het besluit waartegen het bezwaar is gericht;
- de redenen waarom u het niet eens bent met het besluit.

Het niet voldoen aan deze eisen kan leiden tot niet-ontvankelijkheid van het bezwaarschrift. Dat betekent dat uw bezwaar niet inhoudelijk wordt behandeld.

Als u nog vragen hebt dan kunt u contact opnemen met de [REDACTED] via Woo@staatsbosbeheer.nl.

Met vriendelijke groet,

[REDACTED] eheer, namens deze,



drs. B.A. Revis

directeur Terreinbeheer & Ontwikkeling

² ECLI:NL:RVS:2018:321

Nummer	Naam / Kernwoorden	d.d. document	Openbaar gemaakt?
Z23-6439-1	Erkennen von Wolfslosung	datum onbekend	Ja, deels
Z23-6439-2	Dichtung und Wahrheit über den Wolf	23-9-2010	Ja, deels
Z23-6439-3	Wolf aantallen Europa	7-3-2013	Ja, deels
Z23-6439-4	Woordvoeringslijn 2019	1-12-2019	Ja, deels
Z23-6439-5	Handelingskader Wolf	1-12-2021	Ja, deels
Z23-6439-6	Woordvoeringslijn december 2021	1-12-2021	Ja, deels
Z23-6439-7	Verslag Wolvensymposium	16-6-2013	Reeds openbaar via: https://www.bij12.nl/assets/FF-94-Linnartz-Teunissen-2013-Verslag-Toetsingsbijeenkomst-Wolvenplan.pdf
Z23-6439-8	Kamerbrief anticipatie op komst van de wolf	27-3-2014	Reeds openbaar via: https://edepot.wur.nl/299312
Z23-6439-9	Operationeel draaiboek wolf	29-1-2015	Reeds openbaar via: https://www.bij12.nl/assets/Operationeel-draaiboek-wolf-fase-1.pdf
Z23-6439-10	Verslag van de workshop: 'de komst van de wolf naar Nederland'	8-11-2012	Reeds openbaar via: https://www.wur.nl/nl/Publicatie-details.htm?publicationId=publication-way-343336373931
Z23-6439-11	Toetsingsbijeenkomst wolvenplan	1-10-2013	Reeds openbaar via: https://www.bij12.nl/assets/FF-96-Krufft-et-al-2013-Dagverslag-wolvensymposium-WING.pdf
Z23-6439-12	Verslag eerste Internationales Wolfsymposium Wolfcenter Dörverden	27-9-2013	Reeds openbaar via: https://www.bij12.nl/assets/FF-72-Verslag-internationaal-wolfsymposium-sept-2013-Dorverden.pdf
Z23-6439-13	Bulletin loup du réseau	27-7-2012	Reeds openbaar via: https://www.loupfrance.fr/wp-content/uploads/27-0712.pdf
Z23-6439-14	De komst van de wolf (Canis lupus) in Nederland	1-6-2012	Reeds openbaar via: https://edepot.wur.nl/230870
Z23-6439-15	Landscape of fear: Long term effect of wolves (Canis lupus L.) on tree regeneration in a Białowieża Primeval Forest, Poland	1-5-2015	Reeds openbaar via: https://abstracts.boku.ac.at/download.php?dataset_id=12574&property_id=107
Z23-6439-16	What Cues Do Ungulates Use to Assess Predation Risk in Dense Temperate Forests?	3-1-2014	Reeds openbaar via: https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0084607#:~:text=Olfactory%20cues%20indicating%20predator%20presence,in%20these%20low%20visibility%20habitats
Z23-6439-17	Long-distance dispersal of a wolf, Canis lupus, in northwestern Europe	15-2-2015	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/288236345_Long-distance_dispersal_of_a_wolf_Canis_lupus_in_northwestern_Europe_vol_60_pg_163_2015
Z23-6439-18	Long-Distance Dispersal of a Rescued Wolf From the Northern Apennines to the Western Alps	1-11-2009	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/225084424_Long-Distance_Dispersal_of_a_Rescued_Wolf_From_the_Northern_Apennines_to_the_Western_Alps
Z23-6439-19	Potential for Grey wolf Canis lupus in the Netherlands	1-7-2012	Reeds openbaar via: https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/427720
Z23-6439-20	Prey and Prey-Age Preference by the Iberian Wolf Canis Lupus Signatus in a Multiple-Prey Ecosystem	3-7-2008	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/233547548_Prey_and_Prey-Age_Preference_by_the_Iberian_Wolf_Canis_Lupus_Signatus_in_a_Multiple-Prey_Ecosystem
Z23-6439-21	Trophic cascades in Yellowstone: The first 15 years after wolf reintroduction	1-1-2012	Reeds openbaar via: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0006320711004046
Z23-6439-22	Yellowstone after Wolves	1-4-2003	Reeds openbaar via: https://academic.oup.com/bioscience/article/53/4/330/250155
Z23-6439-23	Repartition en France	1-1-2015	Reeds openbaar via: https://www.ecopedia.be/dieren/wolf_(kaartje_op_tweede_afbeelding)
Z23-6439-24	Wölfe in Deutschland	1-11-2017	Reeds openbaar via: https://zaunq.de/2019/03/07/festzaune-zur-wolfsabwehr-diese-fakten-sollten-sie-kennen/
Z23-6439-25	Special: het Jaar van de Wolf	1-1-2018	Reeds openbaar via: https://purews.inbo.be/ws/portalfiles/portalf/15720338/Gouwuy_eta_2018_INBO_Marternieuw_s24_wolvenspecial.pdf
Z23-6439-26	ULVE (CANIS LUPUS) I DANMARK 2012-2017	1-1-2018	Reeds openbaar via: https://dce2.au.dk/pub/sr258.pdf
Z23-6439-27	Wolf wacht bed van regels	8-6-2018	Reeds openbaar via: https://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/wolf-wacht-bed-van-regels
Z23-6439-28	Fernandez Gil et al 2018 Large Carnivore management plans of protection IPOL STU(2018)596844_EN	15-2-2018	Reeds openbaar via: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2018)596844
Z23-6439-29	Het Natuurbeschermingsrecht en de Terugkeer van Grote Roofdieren naar Nederland	1-6-2010	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/254782904_Lynxen_en_wolven_Het_natuurbeschermingsrecht_en_de_terugkeer_van_grote_roofdieren_naar_Nederland
Z23-6439-30	Content analysis of newspaper coverage of wolf recolonization in France using structural topic modeling	22-2-2018	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/323425159_Content_analysis_of_newspaper_coverage_of_wolf_recolonization_in_France_using_structural_topic_modeling
Z23-6439-31	A wolf at the border	1-1-2015	Reeds openbaar via: https://edepot.wur.nl/331053
Z23-6439-32	Wer war es	1-3-1994	Reeds openbaar via: https://iciepub.nina.no/pdf/634991560941584132_Wer%20was%20es2.pdf
Z23-6439-33	Preventie en Schadetelemoetoming	4-7-2018	Reeds openbaar in document 69 van het besluit met kenmerk Z21-5722 (12 juli 2022). Te raadplegen via www.staatsbosbeheer.nl https://www.staatsbosbeheer.nl/contact/woo/woo-besluiten
Z23-6439-34	Verslag workshop wolven in Nederland	datum onbekend	Reeds openbaar via: https://www.wolveninnederland.nl/wolven/download/common/verslag-workshop-wolven-in-nederland.pdf
Z23-6439-35	Monitoring Wolf Nederland	4-7-2018	Reeds openbaar via: https://docplayer.nl/113064033-Monitoring-wolf-nederland.html
Z23-6439-36	Shoot, shovel and shut up: cryptic poaching slows restoration of a large carnivore in Europe	17-8-2011	Reeds openbaar via: https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rspb.2011.1275
Z23-6439-37	Wölfe, Jagd und Wald in der Oberlausitz	1-4-2006	Reeds openbaar via: https://www.wolf.sachsen.de/download/WolfWaldJagd_Oberlausitz_2006.pdf

Z23-6439-38	Medienpräsenz- und Akzeptanzstudie Wölfe in Deutschland	1-8-2006	Reeds openbaar via; https://www.wolf.sachsen.de/download/Akzeptanzstudie_Woelfe_in_Deutschland_2006.pdf
Z23-6439-39	Appreciatie onderzoek naar de komst van de wolf	23-2-2012	Reeds openbaar via: https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-184376.pdf
Z23-6439-40	Is the Fear of Wolves Justified? A Fennoscandian Perspective	1-1-2003	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/228805074_Is_the_Fear_of_Wolves_Justified_A_Fennoscandian_Perspective
Z23-6439-41	The fear of wolves: A review of wolf attacks on humans.	1-1-2002	Reeds openbaar via: https://www.researchgate.net/publication/236330045_The_fear_of_wolves_A_review_of_wolf_attacks_on_humans
Z23-6439-42	Wolven in Nederland: een samenvatting van de historische gegevens	1-1-1985	Reeds openbaar via: https://www.wolveninnederland.nl/files/wolven-nederland-een-samenvatting-van-de-historische-gegevens
Z23-6439-43	Hoog tijd voor preventie om probleemwolven te voorkomen	27-11-2015	Reeds openbaar in: Boerderij Vandaag vrijdag 27 november, pagina 12.
Z23-6439-44	Coexistence of wolves and humans in a densely populated region (Lower Saxony, Germany)	1-12-2017	Reeds openbaar via: https://www.semanticscholar.org/paper/Coexistence-of-wolves-and-humans-in-a-densely-Ronnenberg-Habbe/7c06ce86386cb2990a2ebc370ade3e0cfce3743
Z23-6439-45	Predatie op schapen in Limburg door hond of vos	15-6-2012	Reeds openbaar via: https://www.wolveninnederland.nl/wolven/download/common/verslag-aopredatie-op-schapen-1.pdf
Z23-6439-46	Mit Wölfen leben	1-11-2011	Reeds openbaar via: https://lfu.brandenburg.de/lfu/de/ueber-uns/veroeffentlichungen/detail/~01-01-2011-mit-woelfen-leben-informationen-fuer-jaeger-foerster-und-tierhalter-in-sachsen-und-bra
Z23-6439-47	Onderzoeksrapport De Drentse schapen- en geitenhouderij in beeld: Nulmeting van predatie op schapen en geiten in de provincie Drenthe	1-6-2016	Reeds openbaar via: https://docplayer.nl/43666267-Onderzoeksrapport-de-drentse-schapen-en-geitenhouderij-in-beeld-nulmeting-van-predatie-op-schapen-en-geiten-in-de-provincie-drenthe.html
Z23-6439-48	Monitoring Wolf - Exkursion	datum onbekend	Reeds openbaar via: https://www.wildtiermanagement.com/fileadmin/dateien/wildtiermanagement.de/Downloads/Exkursion.pdf
Z23-6439-49	Alpha Wolf	1-12-2008	Reeds openbaar via: https://chwolf.org/assets/documents/woelfe-kennenlernen/Int-Publikationen/Begriff-Alpha_DMech-2008_de.pdf
Z23-6439-50	Leitlinie Wolf: Grundsätze zum Umgang mit Wölfen	1-1-2008	Reeds openbaar via: https://books.google.nl/books/about/Leitlinie_Wolf.html?id=PVzwQEACAAJ&redir_esc=y
Z23-6439-51	Managementplan Wölfe in Bayern Stufe 1	1-12-2007	Reeds openbaar via: https://www.dbb-wolf.de/Wolfsmanagement/bundeslaender/managementplaene?file=files/publisher/Management/Managementplaene/BY_2007_MP%20Wolf%20Stufe1.pdf
Z23-6439-52	Monitoring von Großraubtieren in Deutschland	1-1-2009	Reeds openbaar via: https://www.bfn.de/publikationen/bfn-schriften/bfn-schriften-251-monitoring-von-grossraubtieren-deutschland
Z23-6439-53	Wölfe in Brandenburg	1-1-2009	Reeds openbaar via: https://mluk.brandenburg.de/sixcms/media.php/9/woelfe.pdf
Z23-6439-54	Was denken die Deutschen über den Wolf?	1-1-2006	Reeds openbaar via: https://docplayer.org/54221534-Was-denken-die-deutschen-ueber-den-wolf.html
Z23-6439-55	Sachsen Wolfsmanagementplan	27-5-2008	Reeds openbaar via: https://lciepub.nina.no/pdf/634989759535480731_Sachsen_Wolfs_managementplan[1].pdf
Z23-6439-56	Interprovinciaal wolvenplan	24-1-2019	Reeds openbaar via: https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf
Z23-6439-57	De wolf terug in Nederland	1-9-2021	Reeds openbaar via: https://www.wur.nl/nl/Publicatie-details.htm?publicationId=publication-way-353838303735
Z23-6439-58	De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen	1-9-2021	Reeds openbaar via: https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2021/10/Rapport-Juridische-analyse-De-juridische-bescherming-van-de-wolf-door-Boerema-VdBrink-en-Element-advocaten-2021.pdf
Z23-6439-59	Présence des Grands Carnivores	1-1-2009	Reeds openbaar via: https://www.wolveninnederland.nl/wolven/download/common/wolven-in-nederland-luttelgeest-in-breder-perspectief.pdf
Z23-6439-60	Spannungsfeld Beutegreifer	20-10-2017	Reeds openbaar in: pagina 5 t/m 18 van uitgave 3 ÖKOJAGD (https://www.united-kiosk.de/checkout/step2/2083448/2017/3/?proposalform=e_issue)

Erkennen von Wolfslosung

Wolfslosung ist an ihrer Größe, Zusammensetzung und dem charakteristischen Geruch erkennbar. An der dicksten Stelle sollte der Durchmesser **mindestens 20mm** messen, außerdem sind die von außen gut sichtbaren **Knochenfragmente** und **Haare**, manchmal auch Hufschalen und Zähne der Beutetiere typisch. Hundelosung dagegen enthält im Normalfall kaum oder keine Haare, keine Knochenstücke und weist eine einheitliche Konsistenz auf. Fuchslosung ist deutlich kleiner und enthält meist große Anteile an Frucht- und Käferresten.



10 cm

Anleitung für die Genetikprobenahme (Losungen und Urin)

Material

- Kautexbehälter, gefüllt mit 96% Ethanol (erhältlich beim Naturkundemuseum Görlitz, siehe Kontakt)
- Einmal-Handschuhe (bekommt man in der Apotheke, für jede neue Probe bitte ein neues Paar benutzen!)

Vorgehensweise (Losungen)

- nur frische Losung (nicht älter als ca. eine Woche): für die genetischen Analysen werden Darmepithelzellen des „Verursachers“ benötigt
- davon ein ca. 2-3 cm großes Stück abbrechen und in den Kautexbehälter mit Alkohol füllen, Deckel fest verschließen, Rest der Losung **immer mit einsammeln** und in einer Plastiktüte aufbewahren
- immer Doppelproben nehmen (pro Losung zwei Kautexbehälter füllen)
- Kautexbehälter und Tüte mit Datum, genauem Fundort, GPS-Koordinaten (wenn vorhanden), Rudelzugehörigkeit (sicher oder vermutet) beschriften, auf der Tüte vermerken, dass Genetikprobe genommen wurde, Lösungsprotokoll ausfüllen (erhältlich bei LUPUS, siehe Kontakt)
- Kautexbehälter mit Inhalt möglichst kühl lagern, Tüte mit restlicher Losung einfrieren oder direkt an LUPUS weitergeben
- gesammelte Proben an LUPUS schicken

Vorgehensweise (Urin)

Urinmarkierung auf nicht gefrorenem Untergrund

- Urin-Sand-Gemisch in Kautexbehälter mit Alkohol geben
- Kautexbehälter mit Datum, genauem Fundort, GPS-Koordinaten (wenn vorhanden), Rudelzugehörigkeit (sicher oder vermutet) beschriften

Urinmarkierung im Schnee

- Schnee-Urin-Gemisch bei -20°C einfrieren (in 50ml Röhrchen)

Probe nur nehmen, wenn man anhand der Spuren sicher sein kann, dass nur EIN Wolf uriniert hat

Immer Doppelproben nehmen!!

Proben an LUPUS schicken

Kontakt

Organisation, Allgemeine Fragen und Annahme von Proben:

Wildbiologisches Büro LUPUS

Dipl.Biol. Art. 5.1. lid 2 &

Dipl.Biol. Art. 5.1. lid 2 sub c

Art. 5.1. lid 2

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo

Art. 5.1. lid 2 sub c 57762

Email: Art. 5.1. lid 2 @online.de

Art. 5.1. lid 2 sub @online.de

Organisation und genetische Untersuchung:

Zoologisches Institut/ Haustierrkunde

Dipl.Biol. Art. 5.1. lid 2

Art. 5.1. lid 2 sub c

Art. 5.1. lid 2

Tel. (Büro): Art. 5.1. lid 2 sub c

Tel. (mobil): (Art. 5.1. lid 2 sub c

Email: Art. 5.1. @zoologie.uni-kiel.de

Fragen zum Erkennen von Wolfslosungen, Annahme von Proben, Verteilung von Materialien:

Staatliches Museum für Naturkunde Görlitz

Prof. Dr. Art. 5.1. lid Art. 5.1. lid

Am Museum 1

02826 Görlitz

Tel. Art. 5.1. lid 2 sub c

Email:

Art. 5.1. lid 2 sub c @smng.smwk.sachsen.de

VIELEN DANK
FÜR DIE HILFE!



for a living planet®



Dichtung und Wahrheit über den Wolf

Wie Wolfsgegner argumentieren – und was wirklich wahr ist

Behauptung 1:

„Erst die Rinder, dann die Kinder“

- In Europa, wo der Wolf während Jahrhunderten erbarmungslos mit Schlagfallen, Gift und Gewehren verfolgt wurde, ist er sehr menschenscheu, Angriffe auf Menschen sind extrem selten und waren stets Folge besonderer Umstände wie Tollwut. **In der Schweiz ist seit der natürlichen Rückeintrückwanderung des Wolfs kein einziger Vorfall dokumentiert.** Auch in Italien gibt es keinerlei Angriffe. Zum Vergleich: Gemäss einer Suva-Studie werden im Schnitt jedes Jahr rund 9500 Menschen von Hunden gebissen.
- In der Regel ernährt sich der Wolf ausschliesslich von Wildtieren. Dass ein oder mehrere Wölfe Rinder reissen, ist selten. In Frankreich wo zwischen 150 und 170 Wölfe in 19 Rudeln und als Einzelwölfe leben, sind knapp 1 Prozent der gerissenen Nutztiere Rinder. Der jüngst bekannt gewordene Vorfall im Wallis geschah in einer Gegend, wo sich **sämtliche Nutztiere, auch benachbarte Schafe, unbehindert und ungeschützt aufhielten.**

Behauptung 2:

„Der Wolf verursacht Schäden am Wildtierbestand“

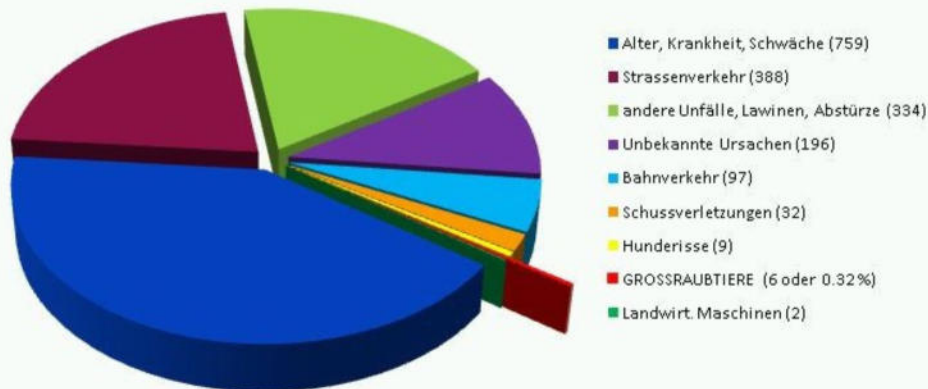
- **2009 haben Schweizer Jäger 7577 Rothirsche abgeschossen.** Daneben kamen 1823 Tiere aus anderen Gründen ums Leben, die Fallwild-Statistik zeigt auf wie (siehe Grafik): So kamen zum Beispiel 759 Rothirsche aufgrund von Alter, Krankheit oder Schwäche ums Leben, dagegen ist die Zahl der von Grossraubtieren gerissenen Wildtiere marginal, offiziell waren es gerade mal 6 Tiere. Ernährten sich die bisher in der Schweiz offiziell nachgewiesenen Wölfe ausschliesslich von Hirschen, würden **jährlich etwa 250 Tiere von Wölfen gerissen.** Andreas Moser zeigte in der Sendung Netz Natur vom 9.9.2010 auf, dass in unseren Nachbarländern trotz Wolfspräsenz die Jagdstrecken insgesamt nicht zurück gingen, das Wild aber beweglicher und vitaler wurde.



for a living planet®



Fallwild gemäss Eidg. Jagd-Statistik 2009 (Total 7577 tote Rothirsche)



Behauptung 3:

„Kann der Wolf erst einmal legal gejagt werden, lassen sich die Probleme lösen.“

- Mit dem Gewehr löst man keine Probleme. Nötig ist vielmehr die Anpassung unserer Nutztierhaltung. Die Schweiz ist von Wolfsländern umgeben, es werden also **immer wieder Einzeltiere die Grenze überschreiten**. Die Zahl der Wölfe nimmt kaum ab.
- Wird der Wolf legal gejagt, dürfte dies auch politische Konsequenzen haben: Es fließen dann wohl **keine Beiträge mehr an den Herdenschutz**. Schafzüchter müssten deshalb an einem möglichst hohen Schutzstatus des Wolfes interessiert sein.
- Die **Schweiz begibt sich international total ins Abseits**, wenn sie wegen einem Dutzend Wölfen ein Internationales Abkommen wie die Berner Konvention kündigt, das den Schutz gefährdeter wildlebender Tiere – nicht nur den des Wolfes – europaweit regelt.

Behauptung 4:

„Der Wolf erlegt seine Beute besonders grausam.“

- Wölfe sind Opportunisten, sie jagen die Tiere, die sie am leichtesten erbeuten können – Jungtiere, verletzte, kranke und alte Tiere. Oft endet die Jagd auch ohne Erfolg, es braucht mehrere Anläufe, bis sie ein Tier töten.
- Der Wolf erlegt seine Beute so, wie hungrige Raubtiere dies eben tun. Hauptbeutetier des Wolfes im Alpenraum ist der Hirsch. Wildschweine, Rehe, Gämsen, Füchse, Kleinsäugetiere aber auch Aas ergänzen seinen Speiseplan. **In der Regel tötet der**



for a living planet®



Behauptung 5:

„Der Herdenschutz funktioniert nicht richtig und ist viel zu teuer.“

Behauptung 6:

„Ohne Schafe verganden die Alpen und der Tourismus verschwindet.“

Wolf seine Beute schneller, als wenn eine gut ernährte Hauskatze eine Maus erwischt und mit ihr spielt.

- Unbewachte Schafe oder Ziegen in den Alpen sind für sie leicht jagdbar, **deshalb ist der Herdenschutz so wichtig**. Schafe verhalten sich bei Wolfsangriffen nicht wie Wildtiere mit gezielter Flucht. So gelingt es dem Wolf oft, mehrere Tiere zu reissen. Der Wolf jagt instinktiv für ein Rudel.

- Tatsächlich ist ein **guter Herdenschutz nicht gratis** zu haben. Die 830 000 Franken, die der Bund zur Verfügung stellt, reichen dafür nicht aus. Stellt man diese Zahl den 43 Millionen Franken gegenüber, die der Bund jährlich in die Schafhaltung investiert, ist eine angemessene Aufstockung für den Herdenschutz unabdingbar und gerechtfertigt. Es braucht für einen funktionierenden Herdenschutz aber auch die volle Unterstützung der Kantone, der Gemeinden und des Tourismus.

- Der **Herdenschutz erzielte in einigen Kantonen wie Waadt, Luzern und Bern bereits gute Ergebnisse**. Im Wallis wartete man zu lange tatenlos zu und vertraute lieber auf das Gewehr, statt einen effizienten Herdenschutz zu realisieren. Dies rächt sich jetzt: Im Wallis werden mehr Nutztiere vom Wolf gerissen als anderswo, weil sie dort oft nicht ausreichend behirtet werden.

- Falsch: Die Sömmerungsbeitragsverordnung (SöBV) und ein konsequenter Herdenschutz ermöglichen auch in der Zukunft die Haltung und Sömmerung von Schafen und Ziegen im Alpenraum.

- Wo trotzdem Alpen aufgegeben werden, ist ein natürlich wachsender Wald **mit seiner Naturvielfalt eine gute Alternative zu Schafweiden und Mähwiesen**. Zentral ist, dass die für die Biodiversität wichtigsten Flächen offen bleiben. Hier müssen Bund und Kantone Prioritäten setzen und die Schafhaltung bei Bedarf unterstützen.

- Mehr Wald in den Alpen gefällt den meisten Touristen. Das zeigt sich auch am Tessin, dem walddreichsten Kanton der Schweiz.



for a living planet®



Behauptung 7:

„Umweltschützer kümmern sich nur um den Wolf, und haben keine Ahnung von den Problemen der Schafzüchter.“

- Die beiden Schweizer Umweltschutzorganisationen WWF und Pro Natura kämpfen seit Jahren für **eine Koexistenz zwischen Wolf und Nutztierhaltung**.
- **Der WWF Schweiz** schult Freiwillige, die im Sommer Hirten auf Alpen mit Wolfspräsenz unterstützen. Er finanziert eine Winterpension für den Herdenschutz Hunde. Er hat zusammen mit Agridea eine Karte publiziert (www.wwf.ch/herdenschutz), damit Wanderer und Biker erfahren, wo solche Hunde im Einsatz stehen. Der WWF finanzierte ein Portal für die internationale Zusammenarbeit bezüglich Grossraubtieren und ihren Beutetieren (www.kora.ch/malme).
- **Pro Natura** setzt sich fundiert für einen nachhaltigen Umbau unserer Landwirtschaft ein. Pro Natura ist selber Eigentümerin mehrerer Alpbetriebe und arbeitet mit zahlreichen Landwirten in der ganzen Schweiz zusammen. Im Rahmen ihres Engagements für eine nachhaltige Alpbewirtschaftung kümmert sich Pro Natura auch um eine zukunftsfähige Schafhaltung.

Weitere Auskünfte:

Art. 5.1. lid 2 sub c **Pro Natura**, Projektleiterin Naturschutzpolitik,

Tel. G Art. 5.1. lid 2 sub c M Art. 5.1. lid 2 sub c Art. 5.1. lid 2 sub c [@pronatura.ch](mailto:info@pronatura.ch)

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo **WWF Schweiz**, Projektleiter Biodiversität,

Tel. M Art. 5.1. lid 2 sub c Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [@wwf.ch](mailto:info@wwf.ch)



for a living planet®



Wussten Sie, dass...

- unbehirtete, frei weidende Schafe in den Alpen oft auch **grosse Schäden an der Natur** verursachen: Sie stecken Wildtiere mit Krankheiten an, fressen an sensiblen Stellen, verhindern dort eine natürliche Vegetationsentwicklung und führen so zu Erosionsschäden an Alpweiden und -wiesen.
- jedes Jahr 250 000 Schafe auf unseren Alpen gesömmert werden. Viele davon werden **kaum behirtet, deshalb verenden 8000 bis 10 000 Schafe**, sei es durch zu spät entdeckte Krankheiten oder durch Unfälle und Abstürze. Dem stehen jährlich 100 bis 350 vom Wolf gerissene Nutztiere gegenüber, für die Bund und Kantone Entschädigungen zahlen.
- **vier von fünf Schweizerinnen und Schweizern** die natürliche Rückkehr der Grossraubtiere wie Bär und Wolf in unser Land befürworten, auch in Bergkantonen wie Graubünden und Tessin.
- der Wolf in erster Linie Wildtiere reisst. Wobei er vorab junge und unerfahrene oder ältere, schwache und kranke Tiere tötet und so für einen gesunden Wildtierbestand sorgt. Er frisst zudem Aas und hat so **als Gesundheitspolizist eine wichtige Aufgabe im Räderwerk der Natur**. Werden Wildtiere wegen der Wolfspräsenz wieder scheuer und verhalten sich artgerechter, wirkt sich dies positiv aus: So gehen zum Beispiel Verbiss-Schäden am Jungwald zurück.
- die Schafhaltung vom Bund stark subventioniert wird. **Rund 43 Millionen** Franken fliessen jährlich an Schafhalter.

WOLF AANTALLEN EUROPA		
Rusland	20000	20000
Roemenie	2300	2700
Spanje	2300	2300
oekraïne	2000	2000
Wit Rusland	1500	2000
Bulgarije	1000	1000
Servie	750	850
Italië	600	800
Bosnië	650	650
Griekenland	300	600
Polen	400	500
Ierland	200	400
Slovakije	200	400
Litouwen	300	300
Portugal	200	300
Macedonië	267	267
Estland	200	250
Frankrijk	250	250
Albanie	200	250
Zweden	202	235
Kroatië	168	219
Finland	150	165
Duitsland	40	50
Slovenië	32	43
Noorwegen	28	32
Zwitserland	8	8
Oostenrijk	2	8
Tsjechië	1	1
Denemarken		
Nederland		
België		
Luxemburg		
Totaal	34248	36578

Art. 5.1. 07-03-2013

Wolf

Kernachtig verwoord! Wat vindt Staatsbosbeheer van Wolven

Staatsbosbeheer ziet de wolf als een beschermde inheemse diersoort die als toppredator een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in de terreinen van Staatsbosbeheer.

Toelichting
Korte, bondige toelichting

Het Europese verspreidingsgebied van de wolf groeit, waardoor Nederland binnen het bereik is komen te liggen van zwervende individuen afkomstig uit roedels in Duitsland of Frankrijk. Vanaf 2018 hebben zich enkele wolven in Nederland gevestigd, met in 2019 het eerste geval van voortplanting.

Ecologisch is de wolf een meerwaarde voor de Nederlandse natuur: op dit moment ontbreekt een toppredator. Onderzoek in o.a. Yellowstone National Park (Verenigde Staten) heeft aangetoond dat wolven gedragsverandering bij hun prooidieren veroorzaken die doorwerken op verschillende onderdelen van het hele ecosysteem. Ook hebben toppredatoren een belangrijke functie in de natuurlijke selectie van prooidieren; ze doden vooral jonge dieren en oude, langzame en zieke dieren. Daarnaast concurreren ze met ander roofdieren. Kleinere roofdieren zoals vossen (of in de VS coyotes) worden daarom zelfs door wolven gedood. Voor aaseters is de wolf een aangename aanwinst; de resten van hun prooien dragen bij aan hun voedselvoorziening.

De wolven die zich in Nederland vestigen geven aan dat de leefomgeving daar voor hen geschikt is. Hun aanwezigheid geeft aan dat de natuur voldoende robuust is en voldoende voedsel voor de wolf bevat. We verwachten dat een (beperkt) aantal gebieden in Nederland over voldoende oppervlakte, rust en voedsel beschikken en zo geschikt zijn voor permanent verblijf door de wolf.

Maatschappelijk wordt er zeer uiteenlopend over de wolf gedacht. Van groot enthousiasme tot even grote angst voor de eigen veiligheid of die voor landbouwhuisdieren. Er zal rekening gehouden moeten worden met deze emoties bij het verkrijgen van draagvlak voor de wolf. Bovendien is Nederland een druk bevolkt en intensief gebruikt land, waardoor de kans op overlast of incidenten door wolven groter is dan

	bijvoorbeeld in Duitsland. Hierin moeten wij realistisch blijven, en met de provincies (het bevoegd gezag) en andere partijen pro actief nadenken over maatschappelijk aanvaardbare oplossingen voor diverse scenario's.
Context Refereer aan actualiteit, probleem, afweging, ...	Euwenlang is de wolf actief bestreden en uitgeroeid in West-Europa. De laatste decennia is de wolf echter aan een 'comeback' bezig. Zo waren er eind 2018 in Duitsland ruim 73 roedels en nog 30 andere wolvenparen (info NABU) en in 2019 is het aantal roedels opgelopen tot ca. 100. Vanaf 2015 hebben verschillende zwervende wolven Nederland bezocht. In 2018 waren dat er minstens 11, wat heeft geleid tot uiteindelijke vestiging van drie wolven op de Veluwe in de winter van 2018/2019. In het voorjaar van 2019 was bij het paar van de Noord-Veluwe ook sprake van voortplanting. Wolven kunnen met gemak grote afstanden overbruggen en laten zich hierin niet of nauwelijks tegenhouden door infrastructuur of cultuurlandschap. Hoewel zij voor vestiging voorkeur hebben voor betrekkelijk rustige terreinen met wilde hoefdieren, kunnen wolven zich bij hogere dichtheden ook in intensiever gebruikte gebieden vestigen waarbij een veel grotere kans op incidenten ontstaat. <u>Voorlichting</u> Rondom de wolf spelen veel emoties, het is en blijft wenselijk dat er aan voorlichting gedaan wordt om mensen van feiten en informatie te voorzien. In Duitsland hebben de inspanningen op gebied van voorlichting bijgedragen aan de succesvolle terugkeer van de wolf. <u>Staatsbosbeheer zal geen voortrekkersrol in de voorlichting op zich nemen, maar zal wel desgewenst informatie geven (aan publiek en media).</u> <u>Wolven en mensen</u> Ondanks het imago van de wolf als gevaar voor de mens zijn wolven schuw voor mensen; ze gaan mensen uit de weg. Aanvallen op mensen komen tegenwoordig vrijwel nooit meer voor (Linnell, 2011). Dit geldt zowel voor kinderen als voor volwassenen. In Duitsland zijn er bijvoorbeeld na de terugkeer van de wolf geen aanvallen bekend, terwijl er al weer 20 jaar wolven leven. In Amerika is bekend dat wolven, die hun angst voor mensen hebben verloren, bijvoorbeeld door voeren of door beschikbaarheid van voedsel in de vorm van afval, wel aanvallen. Datzelfde geldt voor dieren die enige tijd in gevangenschap gehouden zijn. Staatsbosbeheer vindt het belangrijk dat mensen op de gevaren van voeren gewezen worden om het ontstaan van 'probleemwolven' te voorkomen. Ten aanzien van hondsdelheid speelt de wolf geen rol bij de aanvoer ervan; hondsdelheid komt niet meer voor in Nederland en de rest van West-Europa. Het IPO Interprovinciaal wolvenplan voorziet overigens in de situatie dat wolven hun schuwheid verliezen of agressief gedrag t.o.v. mensen vertonen. Opeenvolgende stappen die daarin worden genoemd zijn: voorlichting aan publiek, wegnemen oorzaken, verjagen of negatief conditioneren, en uiteindelijk indien geen resultaat de betrokken wolf doden.

	<u>Wolven en vee</u> Wolven kunnen bij gebrek aan natuurlijke prooien vee aanvallen, vooral schapen vormen een makkelijke prooi. Hier kan een individuele boer hinder van ondervinden. Een goede schaderegeling voor agrariërs is dan ook noodzakelijk. Daarnaast kunnen schapenhouders maatregelen nemen om hun vee te beschermen, zoals 's nachts binnenhouden, rasters, waakhonden en schrikdraad. Indien goed toegepast wordt hierdoor ook voorkomen dat wolven landbouwhuisdieren als gemakkelijke prooi leren herkennen. Het voordeel van deze maatregelen is dat ook aanvallen door loslopende honden voorkomen worden. Ook de grote grazers (rund, paard, schaap, geit) in de terreinen van Staatsbosbeheer kunnen ten prooi vallen aan de wolf. Om te voorkomen dat wolven aanleren om schapen te eten, zal Staatsbosbeheer zo veel als mogelijk deze kuddes met maatregelen beschermen. Dit vanuit oogpunt van bescherming van de wolf (wolven die herhaaldelijk goed beschermd vee doden kunnen volgens het 'IPO Interprovinciaal Wolvenplan' als laatste mogelijkheid gedood worden) en draagvlak voor de aanwezigheid van de wolf. Bij paarden en runderen, waar de kans op predatie lager is, zullen we accepteren dat incidenteel jonge dieren gedood en gegeten worden. <u>Wolven en huisdieren</u> Loslopende honden worden door wolven gezien als concurrentie. Zeker als deze honden ingezet worden bij jacht. Bij confrontaties zullen de wolven proberen de honden te doden. In Zweden komt dit een aantal keer per jaar voor. In de natuurgebieden van Staatsbosbeheer is het uitgangspunt dat alle honden, behalve in de speciaal daarvoor aangewezen losloopgebieden, aangelijnd zijn. Daarmee is het risico voor honden klein. <u>Beleid</u> Het Rijk is verantwoordelijk voor de bescherming en internationale afspraken over de wolf. De provincies zijn verantwoordelijk voor het doorvertalen hiervan naar beleid, inclusief schadevergoedingen en monitoring. Het IPO heeft voor hen een 'Interprovinciaal wolvenplan' opgesteld dat toepasbaar is op diverse scenario's. Het wolvenplan richt zich zowel op zwervende wolven ('fase 1'), als gevestigde wolven al dan niet met jongen (fases 2 tot 4). De aanpak van Staatsbosbeheer sluit aan op het wolvenplan van de provincies.
Voorbeelden Eventueel voorbeelden voor toelichting	In Duitsland is veel informatie beschikbaar over wolven, en hoe daar mee om te gaan, zoals uitgebreide protocollen voor het herkennen van wolvensporen, en een uitgewerkte aanpak om predatie van landbouwhuisdieren te voorkomen. Informatie is te vinden via het Kontaktbüro Wolfsregion Lausitz (http://www.wolfsregion-lausitz.de/). Het Duitse NABU heeft een communicatieproject opgezet om mensen enthousiast te maken voor terugkerende wolven ('Willkommen wolf' - https://www.nabu.de/aktionenundprojekte/wolf/) Voor Nederland geeft het boekje 'De wolf terug, eng of enerverend?' uit 2015 een toegankelijke bron van kennis, toegesneden op de Nederlandse situatie. Voor intern gebruik heeft Staatsbosbeheer een 'Handelingskader Wolf' opgesteld, te vinden op Digitalis op de pagina over wolven.

Veel gestelde vragen Vraag en antwoord:	1. Is de wolf beschermd? <i>Ja, de wolf is onder de Europese Habitatrichtlijn overal waar hij voorkomt beschermd. De wolf is ook opgenomen in de Wet Natuurbescherming, als beschermde inheemse diersoort.</i>
	2. Is de wolf gevaarlijk? <i>De wolf is een schuw dier dat in beginsel zal proberen mensen te ontlopen. Het is belangrijk dat mensen de wolf niet proberen minder schuw te maken door bijvoorbeeld te voeren. Een wolf in het nauw zal zich uiteraard verdedigen.</i>
	3. Als de wolf komt kunnen jullie de jagers in jullie terreinen wel naar huis sturen? <i>Alle wolven hebben bij voorkeur wilde hoefdieren op hun menu staan. Ervaringen uit het buitenland laten zien dat er voor jagers weinig verandert na de komst van wolven, hooguit in het gedrag (terreingebruik) van de hoefdieren. We verwachten dan ook niet dat gevestigde wolven zó veel hoefdieren kunnen verorberen dat we geen enkele vorm van afschot meer nodig hebben, bijvoorbeeld vanuit oogpunt van verkeersveiligheid. Inzet van jagers zal dan net als nu nodig zijn.</i>
	4. Betaalt Staatsbosbeheer schadevergoedingen bij aanval door wolven? <i>Nee, schade wordt onder voorwaarden vergoed door BIJ12 namens de provincies, mits onomstotelijk door wolven aangericht. Mogelijke schade moet direct bij hen gemeld worden zodat zij sporen (DNA) kunnen veiligstellen en de schade kunnen laten taxeren.</i>
	5. Hoe zie je het verschil tussen hond en wolf? <i>Het is erg lastig om wolven en bepaalde hondenrassen (bijv. Saarloos wolfshond) te onderscheiden. Dat geldt ook voor hun sporen, zoals prenten, uitwerpselen en bijtonden. Daarom is belangrijk om bij een sterk vermoeden van een wolf deskundigen te betrekken, zoals van het meldpunt van Wolven in Nederland, en de waarnemingen te laten controleren door foto's op te sturen.</i> <i>In sommige gevallen kan met behulp van DNA het onderscheid gemaakt worden (bijtonden, uitwerpselen). En eventueel met behulp van een DNA-database van het Duitse Senkenberginstituut ook individuele wolven geïdentificeerd worden. Om bruikbaar te zijn dient de DNA via een strak protocol bemonsterd te worden, raak dit soort sporen dus niet aan maar houd afstand.</i> <i>Ook met de naar het Noorden oprukkende Goudjakhals is verwarring mogelijk, al is dit een geheel andere soort en een andere grootte.</i>
Achtergrondinformatie Publicaties, feiten en cijfers, ...	6. Publicaties • IPO 2019, Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag. 48pp. • Gravendeel et al. 2013. <i>The first wolf found in the Netherlands in 150 years was the victim of a wildlife crime</i>. Lutra, vol 56 (2): 93-109.

- Linnell et al. 2011. *Is the Fear of Wolves Justified? A Fennoscandian Perspective*. Acta Zoologica Lituanica, Vol 13 (1): 27-33.
- Klees et al. 2015. De wolf terug, eng of enerverend? Kosmos Uitgevers.144pp.
- Ripple & Beschta, 2011. *Trophic cascades in Yellowstone: The first 15 years after wolf reintroduction*. Biological Conservation, doi:10.1016/j.biocon.2011.11.005
- Smith et al. 2003. *Yellowstone after Wolves*. BioScience, Vol 53 (4): 330-340.
- Trouwborst & Bastmeijer, 2010. *Lynxen en Wolven. Het Natuurbeschermingsrecht en de Terugkeer van Grote Roofdieren naar Nederland*. Milieu & Recht, jaargang 37 (5): 272-283.

Publieksinformatie

- ARK, FREE Nature, Natuurmonumenten en de Zoogdiervereniging werken via de speciaal daarvoor opgerichte organisatie Wolven in Nederland en door middel van voorlichting aan een welkom voor de wolf. Hiervoor is o.a. deze site gemaakt: <http://www.wolveninnederland.nl/wolven/>

Feiten en cijfers

- In Duitsland bevonden zich in 2017 ca. 60 roedels wolven, daarnaast nog 13 paren zonder jongen en een onbekend aantal eenlingen. In 2018 waren er 73 roedels en 30 paren, en in 2019 ca 100 roedels.
- Een roedel bestaat uit een ouderpaar en hun nakomelingen tot een leeftijd van twee of drie jaar. Wanneer de jongen het ouderlijk territorium verlaten hangt af van de mogelijkheid een eigen territorium te vinden, dwz de dichtheid van wolven in de omgeving, en het voedselaanbod in het ouderlijk leefgebied.
- De dichtstbijzijnde wolvenpopulaties van waaruit Nederland te bereiken is breiden zich beide gestaag uit, zowel in aantal als in leefgebied. De Noord-Centraal Europese wolvenpopulatie (Duitsland, Polen, Rusland, Finland en de Baltische staten) bestaat uit ruim 3500 dieren; de Italiaans-Franse wolvenpopulatie wordt geschat op 1500 dieren.
- Individuele jonge wolven die gezenderd waren hebben afstanden afgelegd tot 1500 km. In de huidige Centraal Europese wolvenpopulatie is er nog zo veel ruimte voor uitbreiding dat het merendeel van de jonge dieren een territorium vindt op enkele tientallen km vanaf hun geboortegrond. Maar ook komen er jaarlijks individuen voor die veel verder weg zwerven.
- Wolven zijn opportunistische eters, zij eten van bizon tot muis. Voor het vangen van grote dieren is samenwerking nodig en een groot roedel. In Europa is het stapelvoedsel kleiner: konijn, ree en jonge herten of zwijnen. Muizen, bevers, kevers e.d. worden ook gegeten. Ook in gebieden met hoge vee dichtheid is de verhouding wild tot vee in het dieet 80:20%.
- Van de landbouwhuisdieren gaat de voorkeur uit naar schapen en geiten, en in mindere mate runderkalveren en paardenveulens.

Interne verwijzing
Besluiten, nota's etc

..

Contactgegevens	Voor advies Raadpleeg in eerste instantie je provinciale fauna-coördinator. Heb je een specialistische vraag: Art. 5.1. lid 2 sub c (Noord) Art. 5.1. lid 2 (Noord) Art. 5.1. lid 2 (Noord) Art. 5.1. lid 2 sub (Oost) Art. 5.1. lid 2 sub c (Veluwe)
Opsteller - naam - functie - contactgegevens	Art. 5.1. lid 2 Faunaecoloog Art. 5.1. @staatsbosbeheer.nl 06-Art. 5.1. lid
Datum	Vastgesteld door DT 8 april 2014, geactualiseerd nov 2019
Status Tekst vet maken	☐ Concept ☐ Geredigeerd ☐ Goedgekeurd ☒ Vastgesteld
Dit document is uitsluitend bestemd voor intern gebruik. Het is bedoeld voor het adequaat beantwoorden van vragen van buitenaf. Externe publicatie of verspreiding van deze informatie is alleen toegestaan met toestemming van de Algemene directie. Voor meer instructies van Staatsbosbeheer, kijk op Digitalis onder Organisatie > Communicatie > Issuemanagement > woordvoeringsrichtlijnen.	

Handelingskader Wolf

Intern document voor medewerkers van Staatsbosbeheer

Waarom een handelingsprotocol?

De wolf is in Nederland teruggekeerd!

Vanaf 2018 hebben zich enkele wolven in Nederland gevestigd, met in 2019 het eerste geval van voortplanting, op de Veluwe. In 2020 heeft de wolf zich gevestigd in Drenthe (later weer vertrokken) en Noord-Brabant, en in de rest van het land zijn er elk jaar meerdere waarnemingen van zwervende eenlingen. De populaties wolven in Duitsland en in Frankrijk breiden zich nog steeds uit; ook de komende jaren zullen nakomelingen uit deze roedels Nederland aandoen en zich mogelijk hier vestigen.

De komst van de wolf is spannend voor ons allemaal. Er ligt dan ook een vergrootglas op de wolf en situaties die met de wolf te maken hebben. Omdat natuurorganisaties een belangrijke partij zijn in het 'dossier' wolf, is het belangrijk dat wij voorbereid zijn en allemaal weten hoe we juist kunnen handelen.

Wat vind je in dit protocol

- ➔ Hoe handelen we als wij benaderd worden voor vragen over de wolf? Wat is onze reactie en wie staat de vrager te woord? In paragraaf 1 zie je wat ons communicatiebeleid is en hoe wij proactief en reactief zullen communiceren over de wolf en het intern georganiseerd hebben.
- ➔ De provincies zijn verantwoordelijk voor beleid rondom de wolf. Zij hebben gezamenlijk afspraken gemaakt hoe te handelen in situaties waar de wolf bij is betrokken. In paragraaf 2 lees je meer over deze landelijke richtlijnen.
- ➔ Er zijn veel partijen die een rol hebben binnen het wolvenbeleid. In paragraaf 3 zie je welke partijen dit zijn en wat hun rol is. Het is goed dat we dit speelveld kennen.
- ➔ Tot slot vind je in paragraaf 4 een aantal uitgewerkte scenario's die in detail weergeven wat een juiste manier van handelen is bij zwervende wolven.
- ➔ En in paragraaf 5 wat te doen bij een gevestigde wolf.
- ➔ Paragraaf 6 gaat over de bescherming van gehouden dieren en is ook het juridische advies opgenomen over inzet van wolf-werende rasters.
- ➔ Paragraaf 7 gaat over monitoring
- ➔ In de Bijlage is een lijst met contactpersonen binnen Staatsbosbeheer opgenomen.

1. Communicatiebeleid Staatsbosbeheer

Afspraken reactieve communicatie

Het kan maar zo gebeuren dat een wolf zich in een terrein van ons voordoet, dat een dood schaap vlakbij een natuurterrein van ons wordt gevonden, of dat zelfs een eigen schaap van onze kudde wordt gebeten of gedood. Dan kunnen wij benaderd worden door media of particulieren voor een reactie.

- ➔ Woordvoering over al dan niet aanwezige wolven ligt in principe bij de Provincie. Wij zijn terughoudend, maar als we gevraagd worden door Provincie nemen we die rol.
- ➔ Eventuele woordvoering over wolven gebeurt op basis van de woordvoeringslijn en altijd in overleg met de landelijke perswoordvoerders: Art. 5.1., Art. 5.1. lid 2 of Art. 5.1. lid 2 sub c. Via persinfo@staatsbosbeheer.nl bereik je ze alle drie tegelijkertijd. We stellen ons nuchter en neutraal op. We zijn blij met de komst van een wolf, maar er zitten ook nadelen aan die we niet gaan ontkennen.
- ➔ De woordvoeringslijn 'Wolf' vind je op Digitalis ([hier](#)). Ook op Digitalis te vinden: de pagina [over de wolf](#), en toegang tot het NWA waar veel rapporten en wetenschappelijke informatie in is opgenomen.
- ➔ Voorlichting over beschermen van landbouwhuisdieren wordt gegeven door BIJ12 (www.bij12.nl/wolf). Voorlichting over beschermen van honden door Wolven in Nederland. Voor publiek is informatie te vinden op de website van Wolven in Nederland (<https://www.wolveninnederland.nl/>).
- ➔ Schade aan landbouwhuisdieren (bijna altijd schapen) wordt door de eigenaar bij BIJ12 gemeld. Deze zorgt voor afhandeling van de schade, en meldt kansrijke/bevestigde gevallen (merendeel van de gedode schapen blijken slachtoffer van honden te zijn) ook bij het Wolvenmeldpunt. Wij speculeren niet over mogelijke daders voordat experts van BIJ12 een conclusie hebben getrokken.
- ➔ Inhoudelijke vragen kun je stellen aan de fauna-coördinator van je provinciale eenheid, zie lijst in de bijlage bij dit document, of een van onze wolven experts: Art. 5.1. lid 2 of Art. 5.1. lid 2 sub c.
- ➔ Contacten met de omgeving: zeker wanneer er dieren gedood worden spelen er veel emoties. Wij gaan daar zakelijk mee om, maar met begrip voor de emoties, en met de duidelijke boodschap: Staatsbosbeheer bepaalt niet het beleid maar Rijksoverheid en Provincies (status Wolf: beschermd – tegemoetkoming: via BIJ12)

Wat is onze woordvoeringslijn

De wolf is een beschermd inheemse diersoort en een toppredator. Staatsbosbeheer ziet dat de wolf een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in de terreinen van Staatsbosbeheer.

Ecologisch is de wolf een meerwaarde voor de Nederlandse natuur: en vervult de functie van toppredator die lange tijd in Nederland ontbrak. Onderzoek in o.a. Yellowstone National Park (Verenigde Staten) en Bialowieza (Polen) heeft aangetoond dat wolven gedragsverandering bij hun prooidieren veroorzaken die kunnen doorwerken op verschillende onderdelen van het hele ecosysteem. Ook hebben toppredatoren een belangrijke functie in de natuurlijke selectie van

prooidieren; ze doden vooral jonge dieren en oude, langzame en zieke dieren. Daarnaast concurreren ze met ander roofdieren. Kleinere roofdieren zoals vossen worden verjaagd of zelfs door wolven gedood. Voor aaseters is de wolf een aangename aanwinst; de resten van hun prooi dragen bij aan hun voedselvoorziening.

De wolven die zich in Nederland vestigen geven aan dat de leefomgeving daar voor hen geschikt is. Hun aanwezigheid geeft aan dat de natuur voldoende robuust is en voldoende voedsel voor de wolf bevat. We verwachten dat een (beperkt) aantal gebieden in Nederland over voldoende oppervlakte, rust en voedsel beschikken en zo geschikt zijn voor permanent verblijf door de wolf.

Maatschappelijk wordt er zeer uiteenlopend over de wolf gedacht. Van groot enthousiasme tot even grote angst voor de eigen veiligheid of die voor landbouwhuisdieren. Wij hebben daar begrip voor. Er zal rekening gehouden moeten worden met deze emoties bij het verkrijgen van draagvlak voor de wolf.

Bovendien is Nederland een druk bevolkt en intensief gebruikt land, waardoor de kans op overlast of incidenten door wolven groter is dan bijvoorbeeld in Duitsland. Hierin moeten wij realistisch blijven, en met de provincies (het bevoegd gezag) en andere partijen proactief nadenken over maatschappelijk aanvaardbare oplossingen voor diverse scenario's.

Op Digitalis is een uitgebreide woordvoeringslijn te vinden, waarin ook bijvoorbeeld meest gestelde vragen en achtergrondinformatie.

Aanpak van communicatie

Staatsbosbeheer speelt als terreinbeheerder een rol in het positioneren van het 'natuurvriendelijke frame' rond de wolf. We geven zo objectief mogelijk informatie, maar verbergen ook niet dat we de wolf zijn rol gunnen in (grote) natuurgebieden. We dragen hiermee bij aan een grotere acceptatie van de wolf en laten een natuurvriendelijke stem horen in een discussie die soms sterk vanuit de emotie en angst voor de wolf gevoerd wordt.

We zoeken in deze communicatie naar het juiste evenwicht tussen erkenning van de spanning versus profilering van de wolf als toegevoegde waarde voor de natuur. Wanneer wij spreken over mogelijke schade, doen we dit altijd aangevuld met informatie over handelingsperspectief (vergoedingen, mogelijkheden om je vee proactief te beschermen tegen wolven, etc.). Wij zijn voorstander van adequate bescherming van schapen en andere landbouwhuisdieren om conflicten met wolven te beperken en draagvlak voor hun aanwezigheid te behouden.

Kernboodschap

De wolf is een beschermd inheemse diersoort en een toppredator. Staatsbosbeheer ziet dat de wolf een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in de terreinen van Staatsbosbeheer.

Gezamenlijkheid

De ervaringen op de Veluwe, in Drenthe en in Noord-Brabant leren ons dat een wolventerritorium zich meestal niet aan de grenzen van onze natuurgebieden houdt. Dat betekent dat we in gezamenlijkheid met de burens (andere terreinbeheerders, gemeente, etc.) kunnen en vooral willen communiceren. Dat verdeelt de 'lasten', en maakt voor de buitenwereld ook beter inzichtelijk dat een wolf niet 'van' een partij is. Dat maakt het ook beter uitlegbaar dat alle partijen in het leefgebied moeten meedenken over maatregelen om schade en ongewenst gedrag (zowel van wolven als van mensen!) te voorkomen.

Communicatiekansen natuurvriendelijke framing wolf

De komst van de wolf is spannend. In een dichtbevolkt land als Nederland zal er relatief veel vaker een confrontatie tussen mens en wolf plaatsvinden dan, bijvoorbeeld, in Duitsland. De sfeer rond de wolf is er dan momenteel ook een van bezorgdheid en weerstand. Dit is begrijpelijk, maar ook jammer. Naast dat de komst van de wolf spannend is voor agrariërs of particulieren met landbouwhuisdieren zoals schapen of geiten, verrijkt de wolf onze natuur. De wolf is een fascinerend en intelligent dier. Door zijn hoge positie in de voedselketen zorgt hij voor reuring en dynamiek in onze natuurterreinen, en daar vaart de natuur wel bij. We zetten dan ook verschillende middelen en kanalen in om het verhaal van de wolf zo evenwichtig en objectief mogelijk te vertellen, gebaseerd op feiten.

We ondernemen hiervoor de volgende acties:

- ➔ Onze bij fauna betrokken medewerkers zijn goed op de hoogte van de landelijke handelingsprotocollen en verstrekken deze informatie aan derden wanneer nodig.
- ➔ Wanneer een wolf in een terrein van ons is gevestigd, en dit door BIJ12 of het Wolvenmeldpunt is bevestigd, versturen wij hierover een persbericht en benutten we deze situatie om het natuurvriendelijke frame neer te zetten.
- ➔ Publieksvriendelijke acties zoals het wandelpad 'Wolvenspoor' in Drenthe

Paragraaf 2. Interprovinciaal Wolvenplan & provinciale wolvencommissies

De provincies zijn verantwoordelijk voor het beleid rondom de terugkerende wolf, zowel vanuit natuurbescherming als vanuit landbouwschade. Zij hebben het Interprovinciaal Wolvenplan opgesteld, over hoe je moet handelen bij een waarneming of schade die op een wolf duidt, en wat te doen wanneer een wolf zich in Nederland vestigt. Het is goed dat wij dit wolvenplan kennen en er naar handelen, en zo nodig mensen erop kunnen wijzen.

De belangrijkste afspraken in het provinciale beleid die van belang zijn voor de gebieden van Staatsbosbeheer komen zijn als volgt samen te vatten:

- 1) De juiste mensen erbij betrekken
- 2) Voorkomen dat sporen verdwijnen
- 3) Bij vestiging zorgen dat aandacht van bezoekers in goede banen geleid wordt en
- 4) Preventieve maatregelen nemen voor de eigen schapen en geiten

Voor Staatsbosbeheer is het daarbij van belang dat al het onderzoek en monitoring (zenderen, plaatsen fotovalen etc., DNA veiligstellen) van eventueel aanwezige wolven uitsluitend gebeurt in overleg met de lokaal betrokken boswachter.

Bij een serieuze melding is het zaak om snel de juiste mensen hiervan op de hoogte te stellen. Bij landbouwhuisdieren is dat: BIJ12; in overige gevallen: Wolvenmeldpunt. Zij weten hoe te handelen en wat er eventueel geregeld moet worden. Ondeskundige mensen kunnen sporen en/of waarnemingen negatief beïnvloeden waardoor er geen objectief beeld meer is. Daarnaast kunnen sporen in een grote cirkel rond een gepakt prooidier (landbouwhuisdier zoals schaap of wild) snel verdwijnen als er (veel) mensen gaan rondlopen.

Het Interprovinciaal Wolvenplan gaat ook in op preventieve maatregelen om predatie van schapen en andere landbouwhuisdieren te voorkomen. Wanneer een wolf zich officieel gevestigd heeft (ofwel minimaal 6 maanden aantoonbaar aanwezig is), dan stelt de provincie vast welk gebied tot zijn leefgebied behoort. Binnen dit gebied worden schapenhouders aangemoedigd en geholpen om preventieve maatregelen te nemen om hun dieren te beschermen tegen de wolf.

Risico voor mens en (huis)dier:

In het Interprovinciaal Wolvenplan zijn ook maatregelen opgenomen voor het geval zich een zeker risico van de wolf voor de mens voordoet. Te denken valt aan een dier dat mensen veelvuldig zoekt (bijv. omdat het gevoerd is) of agressief gedrag naar mens of hond vertoont.

In eerste instantie zal men proberen het gedrag van het dier te veranderen en het zo weer schuw te maken zodat het mensen weer gaat mijden. Mocht dat niet baten of het risico te groot zijn geworden, dan kan het college van GS op grond van Wet natuurbescherming (art. 3.8 lid 5 b3) beslissen om het vangen of doden van een individuele wolf toe te staan wanneer de volksgezondheid of openbare veiligheid in het geding is. Bij acute dreiging is de politie op basis van Gemeentewet, art. 175 en 176, bevoegd het dier te doden.

Landelijk: Landelijk Overleg Wolven (LOW)

In 2020 is op verzoek van de provincies een overleg op landelijk niveau opgericht, met daarin uiteenlopende maatschappelijke organisaties. Doel van dit landelijk wolvenoverleg is om de maatschappelijke betrokkenheid en draagvlak te verhogen bij de nieuwste versie van het Interprovinciaal Wolvenplan. Besluitvorming over het wolvenbeleid blijft de verantwoordelijkheid van de gezamenlijke provincies. Het landelijk wolvenoverleg bespreekt ook provincie-overschrijdende zaken zoals hoe om te gaan met incidenten en vraagstukken die vanuit de regionale wolvencommissies en -werkgroepen worden opgeworpen. Ook zal LNV aansluiten voor de internationale vraagstukken.

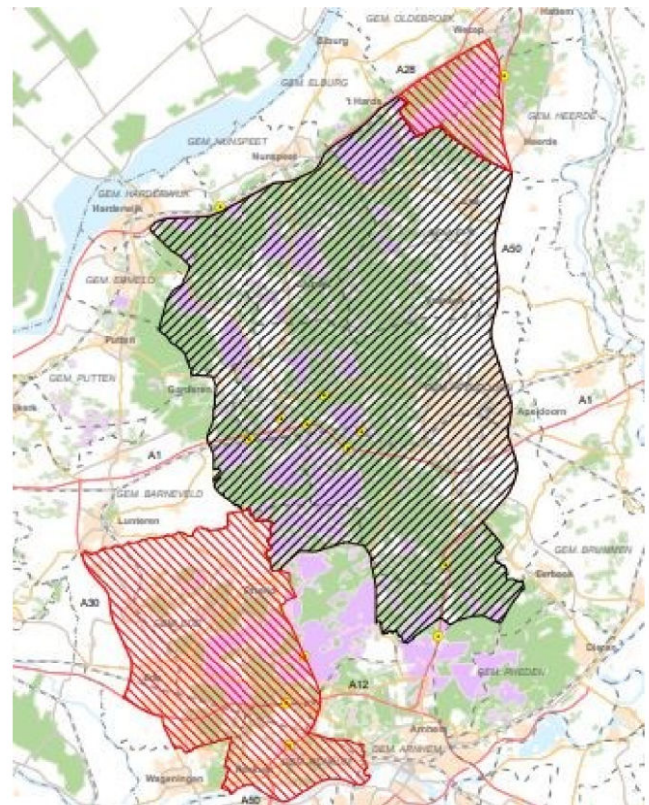
Veluwe: Leefgebied & wolvencommissie

Op de Veluwe is sinds januari 2019 sprake van een gevestigde wolf, op de Noord-Veluwe. Provincie Gelderland gaf in maart 2019 de (formeel-juridische) grenzen voor het leefgebied voor de wolf aan, en nam daarbij ook het leefgebied van de iets later ‘aangekomen’ wolf op de Midden-Veluwe mee. In 2021 zijn de grenzen van dit leefgebied verder vergroot, onder andere met de toevoeging van het gebied op de Zuidwest Veluwe waar een koppel zich had gevestigd. Dierhouders binnen het leefgebied kunnen de provincie vragen om een bijdrage voor preventieve maatregelen om hun dieren te beschermen. Ook wordt de schade die wolven aanrichten de komende drie jaar vergoed.

Binnen dit leefgebied van de wolf is de gebiedscommissie preventie wolvenschade ingesteld. De leden van de commissie zijn in gesprek met alle direct belanghebbenden om te kijken welke maatregelen nodig zijn om schade door wolven te voorkomen. LTO-schapenhouderij en het Platform voor de kleinschalige schapen- en geitenhouders hebben hiervoor het initiatief genomen. Provincie Gelderland ondersteunt dat.

De gebiedscommissie maakt een plan, op basis waarvan inwoners van het gebied de provincie kunnen vragen om een bijdrage aan preventieve maatregelen. Voorzitter van de wolvencommissie is Pieter van Geel. Overige deelnemers zijn te vinden op de website van Provincie Gelderland ([hier](#))

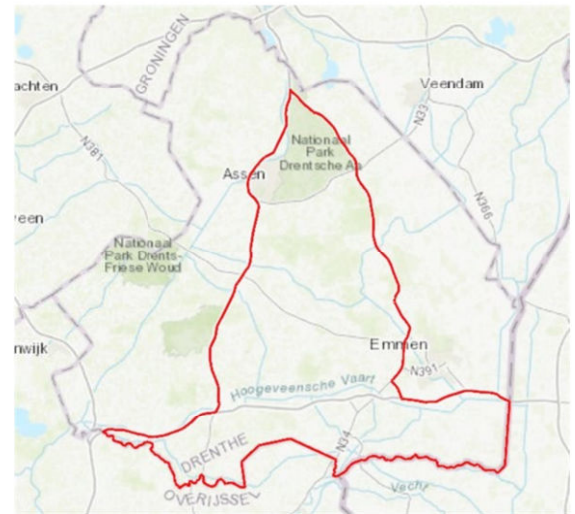
Binnen een eenmaal vastgesteld leefgebied zal bij vestiging van een wolvenpaar zowel de jacht als beheer en schadebestrijding tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.



Leefgebied wolf Gelderland (2019: zwart, 2021: rood)

Drenthe: Leefgebied & wolvencommissie

In juni 2020 heeft de provincie Drenthe, vooruitlopend op de mogelijke vestiging van een mannelijke wolf, een Gebiedscommissie ingesteld. De 'officiële' vestiging werd in september 2020 afgekondigd, hoewel de wolf later vertrokken bleek. Vanwege de veelheid van zwervende wolven in delen van Drenthe, heeft de provincie besloten om desondanks de bescherming van schapen en geiten te faciliteren in grote delen van de provincie, het zogeheten 'risicogebied wolvenschade'. In de Gebiedscommissie Drenthe vertegenwoordigt **Art. 5.1. lid 2 sub c Woo** Staatsbosbeheer en de andere terreinbeheerders.



Risicogebied wolvenschade Drenthe 2021

De provincie heeft aan de Gebiedscommissie advies gevraagd over:

- Opstellen van een schadepreventieplan.
- Mogelijkheden voor het nemen preventieve maatregelen bij schapenhouders, schaapskuddes en terreinbeheerders.
- Vaststellen van een leefgebied waarbinnen vergoedingen voor het nemen preventieve maatregelen worden gesubsidieerd.

Binnen de provincie Drenthe is er een informeel overleg over de wolf met de 'groene partijen'.

Binnen de provinciale eenheid Drenthe zijn er werkafspraken gemaakt over woordvoering en monitoring. De woordvoering loopt altijd via communicatieadviseur **Art. 5.1. lid 2**. Boswachters **Art. 5.1. lid 2 sub c** (Oost-Drenthe) en **Art. 5.1. lid 2 sub c Woo** (West-Drenthe) zijn aanspreekpunten voor de monitoring. Provinciaal adviseur **Art. 5.1. lid 2** is inhoudelijk contactpersoon voor provincie, gemeente en Wolven in Nederland. De werkwijze is besproken en vastgesteld in het PMT van Drenthe.

Noord-Brabant: Leefgebied, wolvencommissie en werkgroep

In augustus 2020 is in Noord-Brabant gestart met het overlegplatform wolven. Na definitieve vestiging van een wolf op de Groote Heide is het wolvenplatform overgegaan naar een Gebiedscommissie Wolven, welke door GS formeel is ingesteld. Voorzitter van deze commissie is Pieter van Geel. Staatsbosbeheer **Art. 5.1. lid 2** vertegenwoordigt hierin alle TBO's.

De vraag aan het Platform/de wolvencommissie is meerledig. Er wordt advies gevraagd op de volgende onderwerpen:

- Wat zijn de ervaringen in Heusden, hoe kijken we daar evaluerend op terug en hoe kunnen we beter voorbereid zijn op de komst van een zwervende wolf in de toekomst? Het gaat dan vooral over de operationele kant van mogelijke en gewenste maatregelen. De beleidsmatige kant wordt in het landelijk wolvenoverleg opgepakt.
- Een schadepreventieplan voor de te nemen beschermingsmaatregelen m.b.t. een gevestigde wolf zoals nu in Groote Heide maar die zich in de toekomst ook op andere plaatsen voor kan doen. Het gaat daarbij om de instrumentenkoffer dat daarbij benut kan worden in de onderscheiden regio's als daar wolvenproblematiek ontstaat en waarbij de omstandigheden in die regio bepalen welke instrumenten feitelijk benut worden. Daarnaast wordt advies

gevraagd voor de daarop door de provincie te baseren subsidieregeling. De commissie zal zich daarbij laten adviseren door het overleg wolf Groote Heide over de specifiek voor dat gebied te nemen beschermingsmaatregelen.

- Hoe kan, nadat het Platform haar advies heeft afgerond, meer structureel vorm worden gegeven aan overleg en afstemming over de wolf in Brabant. Welke rol kan de Faunabeheereenheid (FBE) daarbij (op termijn) vervullen en wat zijn de ingrediënten die daarvoor dan in het Faunabeheerplan moeten worden opgenomen.

Overleg wolf Groote Heide

Rond de wolf op de Groote Heide is sinds enkele maanden een overleg gestart. Dit stond vooral in het teken van eerste samenwerking en afstemming tussen de meest betrokken partijen en eerste preventieve maatregelen zoals wolfwerende netten.

De komende tijd zal het overleg zich vooral moeten gaan richten op welke structurele maatregelen er in het nog nader te onderzoeken leefgebied van de wolf nodig worden geacht. Dat betekent dat vooral met lokale vertegenwoordigers van grondeigenaren en dierhouders in beeld wordt gebracht waar de risico's zitten opdat die aan de wolvencommissie kunnen worden meegegeven. Ook is communicatie en voorlichting, met ondersteuning van deskundigen en vrijwilligers een rol voor het overleg. **Art. 5.1. lid 2** vertegenwoordigt Staatsbosbeheer in dit overleg.

De taken voor het overleg wolf Groote Heide liggen daarmee op het volgende vlak:

- Inventariseren wat de risico's zijn voor wolvenaanvallen op landbouwhuisdieren en waar die zich bevinden en voorstellen doen aan de wolvencommissie welke structurele maatregelen er nodig worden geacht om dat te voorkomen.
- Lokale samenwerking bevorderen tussen bij de wolf betrokken partijen en met de deskundigen en vrijwilligers.
- Communicatie en voorlichting in het gebied organiseren gericht op draagvlak en conflictvrij samenleven met de wolf.

Overijssel: preventieteam

In de provincie Overijssel is een preventieteam gestart om dierhouders te helpen tegen wolvenaanvallen. Het preventieteam bestaat uit een wolvencoördinator, twee wolvenveldwerkers en twaalf vrijwilligers. Het preventieteam gaat dierhouders voorzien van kennis en advies over wolven, bescherming tegen wolven, voorkomen van schade en het afhandelen van schade. Ook komen er noodsets op centrale plekken in Overijssel, die dierhouders kunnen lenen als op een plek een zwerfende wolf gesignaleerd is. Verder wordt er onderzocht of een waarschuwingssysteem opgezet kan worden om dierhouders snel te informeren op het moment dat er een wolf gesignaleerd is.

Fryslân: projectgroep

In de provincie Fryslân gaat de Projectgroep Preventie Wolvenschade Fryslân (PPWF) zich buigen over de preventie van wolvenschade de provincie. In de PPWF kunnen partijen nauw met elkaar in overleg over maatregelen om schade door rondzwerfende wolven te voorkomen en dierhouders. Bijvoorbeeld over het beschermen van dieren zoals geiten en schapen. Hiernaast kan PPWF ook aandacht besteden aan kennis en voorlichting over wolven, Gedeputeerde Staten adviseren over bijzondere gevallen van schade, advies geven over de financiering van gewenste

beschermingsmaatregelen en nadenken over afstemming en overleg wanneer zich een wolf in Fryslân vestigt.

Provincie Limburg: projectgroep

In de provincie Limburg werkt een projectgroep aan de schadepreventie wolf. Dit wordt gedaan door het ontwikkelen van meerdere pilotprojecten bij schapenhouders, voorlichting en educatie. Schapenhouders konden gebruikmaken van een subsidie voor bijvoorbeeld het plaatsen van rasters. Deze subsidieregeling is inmiddels gesloten.

Paragraaf 3 Landelijke partijen wolvenbeleid en rollen

PARTIJ	SPECIFIEKE ROL
Rijk	Is verantwoordelijk voor het borgen van het internationale beschermingsregime van de wolf. Verder is het Rijk eindverantwoordelijke voor het zes-jaarlijks aan de Europese Commissie indienen van de ontwikkelingen in verspreiding en aantal van o.a. de wolf, conform de Habitatrichtlijn.
Provincie	Is verantwoordelijk voor het faunabeleid: zowel ter bescherming van de wolf als van landbouwhuisdieren. Dit draait om bevorderen van goede informatieverstrekking over de wolf, afhandeling van meldingen en landbouwschade en, indien nodig, het nemen van acties die boeren en burgers het vertrouwen geven dat de veiligheid niet in het geding zal zijn. BIJ12 helpt en ondersteunt de provincie hierbij. De Provincies hebben de regie over de communicatie en zijn in principe degene die de resultaten van o.a. DNA-onderzoek naar buiten brengen. Bij daadwerkelijke vestiging van een wolf zal de provincie het leefgebied aanwijzen, en er zorg voor dragen dat gewerkt wordt aan preventieve maatregelen door houders van dieren.
BIJ12	Is verantwoordelijk voor het verlenen van tegemoetkomingen bij gehouden landbouwhuisdieren (schapen, geiten, etc.) wanneer deze zijn aangevallen door een wolf, mits daarvoor bewijs is. Daarom moet binnen 24 uur iemand van (of bevoegd door) BIJ12 op locatie het slachtoffer (vaak schaap) onderzoeken op sporen en DNA van wolven. Ook verstrekt BIJ12 informatie over de wolf, bedoeld om schade te voorkomen (preventiekits wolvenschade).
Wageningen Environmental Research (WEnR, voorheen Alterra)	Beschikt over de expertise om door middel van DNA-analyse vast te stellen of er in monsters (bijv. haren, keutels, prooiresten) sprake is van wolf-DNA. Dit duurt doorgaans twee tot vier weken. Daarnaast heeft WEnR expertise om door middel van sectie op prooidieren (wilde en landbouwdieren) te beoordelen of een wolf als mogelijke dader kan worden aangemerkt voor de schade. WEnR heeft ook een ontheffing om dode wolven te verplaatsen.
Wolvenmeldpunt	Sinds enige tijd beheert de Zoogdierverseniging dit meldpunt voor waarnemingen van wolven in opdracht van BIJ12/de provincies. De waarnemingen worden door een kleine groep professionals, ondersteund door deskundige wolvenadviseurs en geschoolde vrijwilligers gevalideerd. Het is belangrijk dat dit op een centraal punt gebeurt, en door een objectieve partij.
Wolven in Nederland (WiN)	Wolven in Nederland (WiN) is een platform waarop uiteenlopende partijen met elkaar spreken over wolven. Indertijd is WiN opgericht om de aanwezigheid van wolven te monitoren, en objectieve voorlichting te geven. Op de website van WiN is nog vele informatie te vinden bedoeld om het publiek te informeren.

	Deelnemende organisaties zijn o.a. Natuurmonumenten, ARK Natuurontwikkeling, FREE Nature, Koninklijke Jagersvereniging, IVN, IFAW, Studio Wolverine, Rewilding Foundation, Zoogdierverseniging, Radboud Universiteit en het Ministerie van Defensie. Ook Staatsbosbeheer sluit aan bij de overleggen. Omdat er nu sprake is van een platform, is er geen onderscheid mee tussen 'leden' en anderen.
--	---

Intern bij Staatsbosbeheer:

Binnen Staatsbosbeheer is al langere tijd een werkgroep bezig met medewerkers uit de vier meest betrokken provincies (Drenthe, Overijssel, Gelderland, Brabant) en landelijke adviseurs. Dit gezelschap buigt zich over vraagstukken die van belang zijn voor Staatsbosbeheer, en heeft een woordvoeringslijn en diverse interne protocollen en adviezen opgesteld. Een aantal van deze collega's is deskundig op gebied van sporen en waarnemingen en kan om raad gevraagd worden bij gevonden sporen. Op dit moment bestaat het interne wolventeam uit: Art. 5.1. lid 2, Art. 5.1. lid 2, Art. 5.1. lid 2, Art. 5.1. lid 2 sub c, Art. 5.1. lid 2 sub c, Art. 5.1. lid 2 en Art. 5.1. lid 2. Bij vestiging of veel wolven-activiteit worden collega's uit andere PE's toegevoegd.

Binnen de provinciale eenheden is de fauna-coördinator eerste aanspreekpunt voor vragen over wolven. Het Staatsbosbeheer wolventeam is voor hen achtervang. Op Digitalis vind je het meest recente [overzicht van de fauna-coördinatoren](#).

Paragraaf 4: Zwervende wolven

Algemeen

Bij zwervende wolven is het vooral zaak om waarnemingen en sporen veilig te stellen. Serieuze waarnemingen en sporen worden, ook door ons, gemeld bij het Wolvenmeldpunt. Wij houden geen eigen overzicht bij, het ontbreekt ons aan de menskracht om de vele waarnemingen die gemeld worden te onderzoeken op juistheid. Bij het Wolvenmeldpunt beoordelen experts de kansrijkheid van de melding, en zo nodig wordt er iemand op pad gestuurd om bijvoorbeeld een verse keutel of DNA van een wilde prooi veilig te stellen (overigens komt dit laatste zelden voor omdat de prooien vrijwel geheel opgegeten worden). Zelf verzamelen doen we niet i.v.m. de eisen die daaraan gesteld worden voor behoud van afleesbaar DNA, tenzij op verzoek en volgens aanpak/methode die de experts van het wolvenmeldpunt doorgeven. Wel vragen we in dit soort gevallen om een terugmelding en/of maken we afspraken over het krijgen van een overzicht van gevalideerde meldingen uit onze terreinen.

De (keuze voor) afname van DNA van reewild, andere vermoedelijke wolvenslachtoffers of keutels binnen ons natuurgebied wordt in overleg met de provinciale fauna-coördinator, afgestemd met regio coördinator van WiN, genomen. Dekking van de onderzoekskosten altijd in voorafgaand overleg met en na goedkeuring van de wolven contactpersoon van provincie.

Scenario's

Er zijn een aantal momenten waarop je geconfronteerd kunt worden met een wolf of zijn sporen:

- 1) Er zijn wilde dieren doodgebeten, waarschijnlijk door een wolf.
- 2) Er zijn landbouwdieren doodgebeten, waarschijnlijk door een wolf.
- 3) Er is een wolf aangereden en ligt (gewond of dood) langs de weg of er ligt een dode wolf in het veld.
- 4) Er worden wolfachtige prenten in het veld gevonden.
- 5) Er is een wolfachtig dier gezien.
- 6) Er is een opname van een wolfachtig dier gemaakt met een wildcamera
- 7) Een wolf blijft langer hangen, maar is nog niet 'gevestigd' (zie paragraaf 5)

Standaard acties

Een aantal stappen gelden altijd:

- Informeer het Wolvenmeldpunt en eventueel de fauna-coördinator van je provinciale eenheid.
- Ga het liefst alleen kijken en let op plaatsing van je voeten om sporen te behouden.
- Maak foto's van de omgeving, slachtoffer(s) en/of wonden zonder sporen te verstoren. Mail deze foto's z.s.m. naar info@wolveninnederland.nl.
- Indien er foto's of filmbeelden zijn gemaakt, mail deze dan z.s.m. naar info@wolveninnederland.nl.
- Raak het dier niet aan en voorkom toeloop van mensen die sporen vervuilen of verkeerde informatie aan de media doorgeven.

Aanvullende acties

Voor een aantal scenario's zijn nog aanvullende acties nodig:

Scenario 2- Er zijn landbouwdieren doodgebeten, waarschijnlijk door een wolf.

Aanvullende acties:

- Realiseer je dat er jaarlijks honderden schapen gedood worden door loslopende honden, en dat het moeilijk is onderscheid te maken tussen door honden en door wolven gedode dieren, zelfs voor experts (vandaar afname DNA).
- Als er serieuze aanwijzingen zijn voor wolf, adviseer de eigenaar dan direct contact op te nemen met BIJ12: 085 - 486 22 22.
- Als het om onze eigen dieren gaat, dan ook contact zoeken met BIJ12 en de fauna-coördinator van je provinciale eenheid.

Scenario 3- Er is een wolf aangereden en ligt (gewond of dood) langs de weg of er ligt een dode wolf in het veld.

Aanvullende acties:

- Op of bij de weg: neem direct contact op met de politie, de meldkamer zal de juiste contactpersoon van WiN en WEnR inseinen. Zij zorgen er voor dat het dier conform het protocol naar DWHC in Utrecht gebracht wordt voor onderzoek naar de doodsoorzaak (mede ivm kans op wildlife crime) etc.
- Raak het dier niet aan, probeer het ook niet te verplaatsen. Alleen mensen met een speciale ontheffing mogen wolven onder zich hebben. Dus ook geen dierenambulance.
- Ook als de wolf alleen gewond en niet dood is handel je op deze wijze.

Scenario 4- Er worden wolfachtige prenten in het veld gevonden.

Aanvullende actie:

- Voorkom behalve toeloop van mensen ook die van honden die sporen vervuilen.

Scenario 7 - de wolf blijft langer hangen, maar is nog niet 'gevestigd' (zie paragraaf 5)

Aanvullende actie:

- Ga na of en hoe schaapskuddes in onze gebieden beschermd kunnen worden door inzet van tijdelijke maatregelen, zoals fladderlinten of verplaatsbare rasters, zie hieronder bij de gevestigde wolf.

Paragraaf 5: Gevestigde wolf

Een 'gevestigde' wolf is 6 maanden of langer aantoonbaar aanwezig in hetzelfde gebied. Vanaf dit moment gaat de provincie ook een leefgebied aanwijzen waarin de schapenhouders gefaciliteerd worden bij de bescherming van hun dieren.

Bij een gevestigde wolf neemt de publieke aandacht zeer sterk toe. Als het gaat om beschermen van landbouwhuisdieren en voorlichting is de provincie leidend. Om de belangstelling van bezoekers in onze terreinen in goede banen te leiden geven we hier een aantal vuistregels, gebaseerd op de ervaringen op de Veluwe:

Afsluiten terreinen

- Afsluiten van terreinen doen we in beginsel niet; de wolf gebruikt een groot leefgebied en kan zo nodig drukte ontlopen, en heeft zich ondanks de aanwezigheid van mensen toch op de plek in kwestie gevestigd.
- Wel belangrijk is om te handhaven op het gebruik van paden en aangeliind houden van honden (ook i.v.m. veiligheid honden!)
- Eventueel kunnen paden tijdelijk afgesloten worden in geval van voortplanting, om de rust te waarborgen. Beheermaatregelen zoals vellingen in de omgeving van het nest dienen wanneer er jongen zijn ook tijdelijk uitgesteld te worden.
- Eventueel kunnen 'honden losloopgebieden' die binnen het wolventerritorium liggen herbegrensd worden i.v.m. veiligheid honden

In- & externe communicatie

- Provincie is verantwoordelijk voor voorlichting aan schapenhouders en hondenbezitters
- Communicatie over de aanwezigheid van de wolf dient gezamenlijk plaats te vinden, het is verstandig om een onderlinge taakverdeling af te spreken, om de druk van media en publiek te verdelen
- Kennisuitwisseling intern en met de tbo's onderling is zeer gewenst
- Ook jagers dienen geïnformeerd te worden over wat van hen verwacht wordt, vanuit oogpunt van verstoring en/of beschikbaarheid van hoefdieren zoals ree.

Waarnemingen

- Deze kunnen gemeld worden bij het Wolvenmeldpunt.
- Plaatsen van wildcamera's om gericht aanwezigheid te inventariseren kan nuttig zijn. Hou hier wel de regie op: plaatsing in onze terreinen mag alleen met toestemming van Staatsbosbeheer, en dient voor monitoring en niet voor het verzamelen van 'mediagenieke beelden'.
- Zenderen van wolven kan ook informatie opleveren over de leefwijze van het dier in Nederland. Een verzoek om de dieren te zenderen in onze terreinen kan ingewilligd worden, mits er een duidelijke onderzoeksvraag ligt, het project wetenschappelijk en ethisch verantwoord is, en andere stakeholders zoals provincie, andere tbo's, en bijv. Zoogdiervereniging ook instemmen. Toetsen van een aanvraag moet intern plaatsvinden door het landelijk faunaoverleg en toestemming door provinciehoofd en/of directie. Uiteraard dienen de indieners van het verzoek te zorgen voor de juiste vergunningen.

Schaapskuddes & ander beheersdieren

- Schaapskuddes en geiten in het leefgebied van de wolf dienen beschermd te worden. Belangrijkste reden is ter bescherming van de wolf: deze leert dan niet dat schapen een

makkelijke prooi zijn. Hoe minder schapen zij doden, hoe groter het draagvlak voor de aanwezigheid van de wolf blijft.

- Bescherming kan in de vorm van 's nachts op stal zetten (schaapskooi/potstal), of onderbrengen in een elektrisch raster of achter een hoog vaste gaas raster. Zie de informatie van BIJ12 (www.bij12.nl/wolf) voor de eisen die aan deze rasters gesteld moeten worden. In sommige gebieden kan gebruik gemaakt worden van kuddewaakhonden, maar hierbij dient zorgvuldig gekeken te worden of dit samen gaat met de recreatiedruk, en recreanten dienen geïnformeerd te worden over hoe hier mee om te gaan.
- Fladderlinten zijn voor kortstondige bescherming geschikt (na enkele dagen treedt gewenning op), bijvoorbeeld wanneer er een zwervende wolf in de buurt is.
- Er worden ook andere beschermingsmaatregelen uitgetoetst (bijv. ezels). Als deze effectief blijken zal BIJ12 ze opnemen in de lijst met geschikte maatregelen, en dan kunnen deze toegepast indien passend bij het terrein.
- Runderen en paarden zijn over het algemeen goed in staat om hun jongen te beschermen tegen wolven, extra maatregelen zijn voor deze dieren momenteel niet nodig. Houd er rekening mee dat het een tijdje kan duren voordat de dieren weer geoefend zijn in het weren van wolven en dat in deze fase nog wel kalfjes of veulens gepakt kunnen worden.
- Binnen het leefgebied is eenduidigheid/ samenhang nodig tav beschermingsmaatregelen

Zie paragraaf 6 hieronder voor meer overwegingen m.b.t. bescherming van gehouden dieren.

Paragraaf 6: Bescherming gehouden dieren

In sommige van onze natuurgebieden is sprake van begrazing met gehouden dieren, d.w.z. runderen, paarden, schapen en/of geiten. Deze dieren kunnen allemaal ten prooi vallen aan een hongerige wolf. Vanuit bescherming van de wolf is het belangrijk om te voorkomen dat hij leert dat deze dieren een gemakkelijke prooi vormen. Een vorm van bescherming is daarom nodig, minimaal voor de schapen en geiten. De zelfredzame runderen en paarden zijn veelal in staat om zichzelf en vaak ook hun jongen te beschermen. Daarom richt dit hoofdstuk zich vooralsnog op schapen en geiten.

Bescherming van schapen en geiten kan door gebruik van tijdelijke of permanente rasters, al dan niet met stroomdraad. Ook kuddebewakingshonden kunnen helpen, evenals de aanwezigheid van een herder bij de kudde (het scheperen) en het 's nachts onderbrengen in een schaapskooi. Fladderlinten hebben een kortdurende werkzaamheid (de wolven leren na enige tijd dat er geen gevaar dreigt), en zijn inzetbaar in gebieden met zwervende wolven.

Al deze vormen van bescherming hebben ecologische en maatschappelijke gevolgen, en bij gebruik van rasters is het bovendien van belang dat verantwoordelijkheid voor plaatsen en onderhoud goed vastgelegd zijn. Hieronder behandelen we een aantal van deze aspecten.

Ecologisch: permanent of langdurig rasteren

Het plaatsen van rasters, met of zonder stroomdraden, tijdelijk, langdurig of permanent, houdt niet alleen wolven tegen maar ook andere diersoorten. Zeker bij het plaatsen van permanente of langdurige rasters kan dit leiden tot het versnipperen van het leefgebied van andere fauna (ree, das, etc.). Dit dient een expliciet onderdeel te zijn van de afweging van welke beschermingsmaatregelen ingezet worden. Soms is scheperen i.c.m. een nachtkraal een betere vorm van bescherming dan permanente of langdurige rasters.

Omdat de terugkeer van de wolf nog volop bezig is, komen er telkens nieuwe vraagstukken bij. Dat betekent dat er vaak nog openstaande vragen zijn. Voor rasters zijn dat in ieder geval:

- Maximale omvang begrazingseenheid in het raster? (i.v.m. inperking andere soorten?)
- Zijn rasters >1.2m hoogte vergunningplichtig?

Ook de min of meer permanente aanwezigheid van kuddebewakingshonden heeft gevolgen voor de andere diersoorten. Er veel diersoorten die honden mijden, en daarmee brengt inzet van kuddebewakingshonden voor deze soorten verstoring met zich mee. In het slechtste geval kan dit leiden tot ongeschikt worden van het habitat voor bepaalde soorten (grondbroeders). Ook hier weer geldt dat deze ongewenste gevolgen daarom een expliciet onderdeel te zijn van de afweging van welke beschermingsmaatregelen ingezet worden.

Maatschappelijk: kuddebewakingshonden

De inzet van kuddebewakingshonden is een nieuw fenomeen in Nederland, en mensen zijn daarom helemaal niet bekend met hun rol en hoe met deze dieren om te gaan. Kuddebewakingshonden zijn gefokt en getraind om de (schaaps-)kudde waar zij zich aan hechten te beschermen tegen aanvallen van buitenaf. Dat is een andere taak dan bijvoorbeeld herdershonden, die de kudde bijeendrijven, en er zijn dus geheel andere hondenrassen mee gemoeid. Deze kuddebewakingshonden kunnen ook de neiging hebben om 'hun' kudde te beschermen tegen eventueel aanwezige recreanten en/of hun

honden. Ook bij rassen en/of individuele dieren die zo afgericht zijn dat zij dit niet doen, is het niet de bedoeling dat bezoekers hen gaan aaien of voeren. Dit kan in drukbezochte gebieden een probleem opleveren, of veel extra werk (honden alleen 's nachts bij de kudde). Bovendien brengt de inzet van dit soort honden flinke kosten met zich mee voor aanschaf, voer en dierenarts.

In minder drukbezochte gebieden is voorlichting aan bezoekers nodig om hen duidelijk te maken wat de functie is van deze honden, en wat zij als publiek wel en niet dienen te doen in de omgang met deze dieren.

Financieel: kosten van maatregelen

Op dit moment vergoeden de provincies een aantal maatregelen om schapen en geiten te beschermen tegen predatie door wolven. Zij richten zich hierbij vooral op het plaatsen van permanente en/of tijdelijke rasters met stroomvoorziening. Ook zijn er enkele pilots met gebruik van kuddebewakingshonden uitgevoerd op kosten van de provincie. Structurele financiering voor beschermingsmaatregelen indien schapenbegrazing noodzakelijk is als beheermaatregel is nog geen onderdeel van de SNL-financiering. Wellicht dat er een toeslag boven op de SNL-financiering komt, om i.p.v. gewone rasters wolfwerende rasters te kunnen plaatsen in de leefgebieden, maar dat is nu nog niet het geval.

Als op enig moment de financiering van beschermingsmaatregelen vanuit de provincie ophoudt, of onvoldoende blijkt te zijn, kan dit gevolgen hebben voor de wijze waarop het begrazingsbeheer uitgevoerd wordt. Bijvoorbeeld minder intensief, of met een andere diersoort (rund, paard) die minder te duchten heeft van de wolf. Of helemaal geen begrazing.

Juridisch: rasters en pachtovereenkomsten - Advies van Jeroen Gritter 30-03-2020

Vraagstelling:

Is Staatsbosbeheer op basis van enige afspraak, regeling of (subsidie)voorwaarde verplicht om wolvenwerende rasters te plaatsen danwel te bekostigen?

Beperking:

Er is een aantal vragen gesteld m.b.t. de komst van de wolf i.r.t. tot rasters, SNL en protocollen. In dit advies wordt ingegaan op de wolf i.r.t. tot onze rasters, onze pachters en bijbehorende aspecten zoals een overeenkomst en eventuele schade-aspecten. Op de publiekrechtelijke aspecten als SNL e.d. (inclusief publiekrechtelijke schadeverhaal mogelijkheden) wordt in dit advies niet ingegaan.

Vetrekpunt

De wolf is een zogenaamde *res nullius*, een zaak die van niemand is, en daarmee ook niet van Staatsbosbeheer. Dit betekent in beginsel dat voor zover de wolf schade veroorzaakt Staatsbosbeheer hiervoor niet aansprakelijk is. Staatsbosbeheer staat niet afwijzend tegenover de komst van de wolf, maar voor zover ik weet propageert zij niet dat de wolf ook (gehouden) schapen gaat consumeren.

De vraag die dan opkomt is hoe de komst van de wolf zich verhoudt met de ingebruikgevingen die er zijn vanuit Staatsbosbeheer aan agrariërs. In het bijzonder die ingebruikgevingen die zien op schapen die op heidevelden worden ingezet als begrazingsmaatregel, waarbij Staatsbosbeheer eigenaar van

het raster is c.q. de ingebruikgeving doet met een raster. Wat mag onze klant in deze verwachten c.q. hoe zit het juridisch, privaatrechtelijk gezien.

Staatsbosbeheer geeft heidevelden in gebruik uit aan verschillende soorten gebruikers op basis van verschillende type overeenkomsten (pacht, huur, etc.). Voor gescheperde kuddes is er m.i. niet zoveel aan de hand. Hier speelt de rasterproblematiek niet, en zal de herder zelf het nodige moeten doen c.q. in acht moeten nemen om ervoor te zorgen dat zijn dieren veilig zijn. Hierna zal dan ook worden uitgegaan van de situatie dat het geen gescheperde kudde betreft en er sprake is van een geliberaliseerde pachtovereenkomst.

Het betreffende heideveld wordt in gebruik gegeven met een raster wat Staatsbosbeheer daar geplaatst heeft c.q. zijn eigendom is. In de overeenkomsten wordt het reguliere onderhoud voor deze rasters bij de pachter neergelegd. Tevens wordt in de overeenkomst de pachter de mogelijkheid ontnomen om een beroep te doen op een gebrek aan het raster. Als dit het geval is blijft dit voor zijn risico, tenzij waarbij de “tenzij” aldus wordt ingevuld dat er sprake moet zijn van grove schuld of opzet t.a.v. ‘defect’ raster door toedoen van Staatsbosbeheer wil de pachter een beroep kunnen doen op deze clausule).

In beginsel is de pachter zelf verantwoordelijk voor zijn dieren, het toezicht hierop en de wijze waarop hij zorgt voor de veiligheid van zijn dieren. Staatsbosbeheer geeft de grond met een raster aan de pachter in gebruik. De pachter mag verwachten dat dit raster bij aanvang deugdelijk is. Als dit niet het geval is zal hij hierop moeten ageren richting Staatsbosbeheer. Duidelijk is wel dat het geen specifieke wolfkerende rasters betreft, maar gangbare reguliere rasters. Het hoeft niet verkeerd te zijn om dit bij aanvang van het gebruik duidelijk te maken om zo de juiste verwachtingen te managen. Het voorkomt mede ook dat je hierover een (juridische) discussie krijgt. Voor zover een pachter dit dus niet afdoende vindt, zal hij in eerste instantie zelf maatregelen moeten nemen en dit voor zover nodig dienen af te stemmen met het beheer. Het staat hem uiteraard vrij om geen maatregelen te nemen, maar als hij van die bewuste keuze schade ondervindt van de wolf, dan is deze schade in principe voor zijn rekening en risico. Hij kan de schade dus niet verhalen bij Staatsbosbeheer (misschien wel ergens anders).

De huidige overeenkomsten en de bijbehorende algemene voorwaarden zijn echter niet helemaal synchroon. Hetgeen in de algemene voorwaarden is opgeschreven over rasters geldt namelijk specifiek voor graslandbeheer. Deze casus betreft hier echter inzet van schapen op heidevelden. Daarvoor is niet iets specifiek opgenomen. Ook wordt niet nader gespecificeerd om wat voor rasters e.d. het gaat.

[Aanbevelingen/ advies:](#)

Gezien het feit dat, voor zover ik heb kunnen nagaan, er binnen Staatsbosbeheer ongeveer 35 van dit type ingebruikgevingen zijn en in een 3-tal provinciale eenheden deze beheerbegrazingsmaatregel in het geheel niet voorkomt, zou mijn voorstel zijn om niet de algemene voorwaarden te herschrijven en/of aan te passen. Mijn voorstel is om in de basis geliberaliseerde pachtovereenkomst een paar specifieke bepalingen op te nemen t.a.v. de rasters, eventuele schade, etc. Ook kunnen een paar passages uit de algemene voorwaarden niet van toepassing verklaard worden en deze vervangen worden door de bijzondere afspraken in de basis pachtovereenkomst. Dit maakt helder wat een pachter wel of niet mag verwachten en borgt de positie van beide partijen mogelijk beter, dan de terugval optie op de wet, zoals nu voor een deel het geval is.

Voor zover de pachter zelf maatregelen neemt, dienen deze m.i. wel in overleg met Staatsbosbeheer plaats te vinden. Er moeten dan goede afspraken worden gemaakt over wat mag worden toegepast en voor wiens rekening dit komt. Verder moet worden geregeld wie eigenaar is van welke rasters (als

de pachter aanvullende rastermaatregelen neemt) en wie deze weg moet nemen aan het einde van de pachtovereenkomst dan wel aan wie deze verblijven bij achterblijven hiervan.

Voor zover de situatie ontstaat dat er in alle redelijkheid niet meer op deze wijze beheerd kan worden (a.g.v. grote roedels, te veel schade of overlast etc.) zou overwogen kunnen worden om deze wijze van begrazingsbeheer niet meer toe te passen dan wel te kijken of het op zo'n manier ingezet/ uitgevoerd kan worden dat dit voor beide partijen naar tevredenheid werkt.

Paragraaf 7: Onderzoek en Monitoring

De uitbreidende populatie wolven in Nederland, waardoor telkens nieuwe vestigingen ontstaan, mét bijbehorende status van gevestigd leefgebied nodigt uit tot het intensief monitoren van deze soort. Hetzelfde geldt voor (wetenschappelijk) onderzoek naar bijvoorbeeld gedrag van de wolf en zijn prooien.

De vraag is welke rol Staatsbosbeheer daarin kan of moet spelen.

Monitoring

Er wordt bij monitoring onderscheid gemaakt tussen passieve en actieve monitoring. Het verschil tussen passieve en actieve monitoring zit in de moeite die gedaan wordt voor het vinden van een wolf(spoor). Onder passieve monitoring wordt alles verstaan wat verkregen wordt zonder een vooraf opgezette actie uit te voeren, dus alle vormen van toevallige waarnemingen. Onder actieve monitoring worden alle handelingen verstaan waarbij gericht en deskundig activiteiten worden ondernomen om waarnemingen te verzamelen.

Voor toevallige waarnemingen (dwz de passieve monitoring) is het Wolvenmeldpunt in het leven geroepen. Dat wordt in opdracht van BIJ12 door de Zoogdiervereniging beheerd. Ingediende waarnemingen worden door deskundigen beoordeeld en gevalideerd, waardoor de betrouwbaarheid van de dataset groot is. Bijkomend voordeel is dat er zo een landelijk overzicht ontstaat, en wanneer er bij een deel van de sporen (vooral uitwerpselen) DNA verzameld en geanalyseerd wordt ook individuele wolven gevolgd kunnen worden. Kortom, vanuit Staatsbosbeheer melden wij onze waarnemingen bij het Wolvenmeldpunt. Andere, lokaal georganiseerde meldpunten doen afbreuk aan het landelijke beeld en daarom dragen we daar niet aan bij.

Voor actieve monitoring, zoals een afgebakend gebied systematisch af te zoeken naar sporen of het plaatsen van wildcamera's, gelden dezelfde voorwaarden als andere vormen van monitoring:

- Monitoring in de gebieden van Staatsbosbeheer vindt alleen plaats in overleg met en met toestemming van Staatsbosbeheer
- Het onderliggende vraagstuk moet helder zijn, en de wijze waarop monitoring deze zal beantwoorden, voor aanvang
- Staatsbosbeheer dient op de hoogte gehouden te worden van de uitkomsten, zeker bij een nieuwe vestiging is dit van groot belang en dienen hierover duidelijke afspraken gemaakt te worden
- Monitoring mag de soort noch andere aanwezige soorten verstoren
- Staatsbosbeheer kan alleen bijdragen (mensen/materiaal) indien de kosten gedekt zijn

Monitoring heeft een meerwaarde als de uitkomsten van verschillende gebieden en of opeenvolgende jaren vergeleken kunnen worden. Staatsbosbeheer is daarom voorstander van een uniforme aanpak van de monitoring van wolven, zoals ook bij (broed)vogeltellingen of vleermuistellingen. Het rapport 'Monitoringplan wolf' in 2019 opgesteld door de Zoogdiervereniging in opdracht van BIJ12 geeft een aanzet tot standaardisering, maar in de toekomst is verdere uitwerking nodig toegesneden op een situatie met gevestigde wolven.

Onderzoek

Waar monitoring zich in hoofdzaak richt op aan- of afwezigheid van een soort, en de aantallen van aanwezige soorten, gaat het bij onderzoek om het beantwoorden van een gerichte vraag over de soort of de individuen, al dan niet in relatie tot hun omgeving. We maken daarbij een onderscheid tussen 'need to know' en 'nice to know'. Bij het eerste is de informatie bijvoorbeeld nodig om ons beheer te verbeteren.

Bij de wolf is te denken aan het effect van zijn aanwezigheid op de aantallen prooidieren, maar ook op hun terreingebruik. Of de effectiviteit van rasters en andere maatregelen om de wolf bij schaapskuddes weg te houden.

Ook voor onderzoek aan wolven gelden dezelfde uitgangspunten als voor ander onderzoek:

- Onderzoek in de gebieden van Staatsbosbeheer vindt alleen plaats in overleg met en met toestemming van Staatsbosbeheer
- De onderzoeksvraag moet duidelijk geformuleerd zijn, en bijdragen aan behoud van de soort of verbetering van het beheer in de terreinen van Staatsbosbeheer
- Staatsbosbeheer dient op de hoogte gehouden te worden van de uitkomsten
- Het is belangrijk om afspraken te maken over hoe de communicatie over resultaten van het onderzoek plaatsvindt
- Het onderzoek mag de soort noch andere aanwezige soorten verstoren
- Staatsbosbeheer kan alleen bijdragen (mensen/materiaal) indien de kosten gedekt zijn

BIJLAGE 1: Fauna-Coördinatoren per provinciale eenheid

Provinciale eenheid	Fauna-coördinator
Friesland	Art. 5.1. lid 2 sub c Woo
Groningen	
Drenthe	
Overijssel	
Gelderland	
Flevoland	
Noord-Holland	
Zuid-Holland	
Utrecht	
Brabant	
Zeeland	
Limburg	

Woordvoeringslijn wolf

Kernboodschap

Staatsbosbeheer ziet de wolf als een beschermde inheemse diersoort die als toppredator een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in de terreinen van Staatsbosbeheer.

Toelichting

Het Europese verspreidingsgebied van de wolf groeit, waardoor Nederland binnen het bereik is komen te liggen van zwervende individuen afkomstig uit roedels in Duitsland of Frankrijk. Vanaf 2018 hebben zich enkele wolven in Nederland gevestigd, met in 2019 het eerste geval van voortplanting.

Ecologisch is de wolf een meerwaarde voor de Nederlandse natuur: op dit moment ontbreekt een toppredator. Onderzoek in o.a. Yellowstone National Park (Verenigde Staten) heeft aangetoond dat wolven gedragsverandering bij hun prooidieren veroorzaken die doorwerken op verschillende onderdelen van het hele ecosysteem. Ook hebben toppredatoren een belangrijke functie in de natuurlijke selectie van prooidieren; ze doden vooral jonge dieren en oude, langzame en zieke dieren. Daarnaast concurreren ze met ander roofdieren. Kleinere roofdieren zoals vossen (of in de VS coyotes) worden daarom zelfs door wolven gedood. Voor aaseters is de wolf een aangename aanwinst; de resten van hun prooiën dragen bij aan hun voedselvoorziening.

De wolven die zich in Nederland vestigen geven aan dat de leefomgeving daar voor hen geschikt is. Hun aanwezigheid geeft aan dat de natuur voldoende robuust is en voldoende voedsel voor de wolf bevat. We verwachten dat een (beperkt) aantal gebieden in Nederland over voldoende oppervlakte, rust en voedsel beschikken en zo geschikt zijn voor permanent verblijf door de wolf.

Maatschappelijk wordt er zeer uiteenlopend over de wolf gedacht. Van groot enthousiasme tot even grote angst voor de eigen veiligheid of die voor landbouwhuisdieren. Er zal rekening gehouden moeten worden met deze emoties bij het verkrijgen van draagvlak voor de wolf.

Bovendien is Nederland een druk bevolkt en intensief gebruikt land, waardoor de kans op overlast of incidenten door wolven groter is dan bijvoorbeeld in Duitsland. Hierin moeten wij realistisch blijven, en met de provincies (het bevoegd gezag) en andere partijen pro actief nadenken over maatschappelijk aanvaardbare oplossingen voor diverse scenario's.

Context

Eeuwenlang is de wolf actief bestreden en uitgeroeid in West-Europa. De laatste decennia is de wolf echter aan een 'comeback' bezig. Zo waren er eind 2018 in Duitsland ruim 73 roedels en nog 30 andere wolvenparen (info NABU) en in 2019 is het aantal roedels opgelopen tot ca. 100. Vanaf 2015 hebben verschillende zwervende wolven Nederland bezocht. In 2018 waren dat er minstens 11, wat heeft geleid tot uiteindelijke vestiging van drie wolven op de Veluwe in de winter van 2018/2019. In het voorjaar van 2019 was bij het paar van de Noord-Veluwe ook sprake van voortplanting.

Wolven kunnen met gemak grote afstanden overbruggen en laten zich hierin niet of nauwelijks tegenhouden door infrastructuur of cultuurlandschap. Hoewel zij voor vestiging voorkeur hebben voor betrekkelijk rustige terreinen met wilde hoefdieren, kunnen wolven zich bij hogere dichtheden ook in intensiever gebruikte gebieden vestigen waarbij een veel grotere kans op incidenten ontstaat.

Voorlichting

Rondom de wolf spelen veel emoties, het is en blijft wenselijk dat er aan voorlichting gedaan wordt om mensen van feiten en informatie te voorzien. In Duitsland hebben de inspanningen op gebied van voorlichting bijgedragen aan de succesvolle terugkeer van de wolf. Staatsbosbeheer zal geen voortrekkersrol in de voorlichting op zich nemen, maar zal wel desgewenst informatie geven (aan publiek en media).

Wolven en mensen

Ondanks het imago van de wolf als gevaar voor de mens zijn wolven schuw voor mensen; ze gaan mensen uit de weg. Aanvallen op mensen komen tegenwoordig vrijwel nooit meer voor (Linnell, 2011). Dit geldt zowel voor kinderen als voor volwassenen. In Duitsland zijn er bijvoorbeeld na de terugkeer van de wolf geen aanvallen bekend, terwijl er al weer 20 jaar wolven leven.

In Amerika is bekend dat wolven, die hun angst voor mensen hebben verloren, bijvoorbeeld door voeren of door beschikbaarheid van voedsel in de vorm van afval, wel aanvallen. Datzelfde geldt voor dieren die enige tijd in gevangenschap gehouden zijn. Staatsbosbeheer vindt het belangrijk dat mensen op de gevaren van voeren gewezen worden om het ontstaan van 'probleemwolven' te voorkomen.

Ten aanzien van hondsdelheid speelt de wolf geen rol bij de aanvoer ervan; hondsdelheid komt niet meer voor in Nederland en de rest van West-Europa.

Het IPO Interprovinciaal wolvenplan voorziet overigens in de situatie dat wolven hun schuwheid verliezen of agressief gedrag t.o.v. mensen vertonen.

Opeenvolgende stappen die daarin worden genoemd zijn: voorlichting aan publiek, wegnemen oorzaken, verjagen of negatief conditioneren, en uiteindelijk indien geen resultaat de betrokken wolf doden.

Wolven en vee

Wolven kunnen bij gebrek aan natuurlijke prooien vee aanvallen, vooral schapen vormen een makkelijke prooi. Hier kan een individuele boer hinder van ondervinden. Een goede schaderegeling voor agrariërs is dan ook noodzakelijk. Daarnaast kunnen schapenhouders maatregelen nemen om hun vee te beschermen, zoals 's nachts binnenhouden, rasters, waakhonden en schrikdraad. Indien goed toegepast wordt hierdoor ook voorkomen dat wolven landbouwhuisdieren als gemakkelijke prooi leren herkennen. Het voordeel van deze maatregelen is dat ook aanvallen door loslopende honden voorkomen worden.

Ook de grote grazers (rund, paard, schaap, geit) in de terreinen van Staatsbosbeheer kunnen ten prooi vallen aan de wolf. Om te voorkomen dat wolven aanleren om schapen te eten, zal Staatsbosbeheer zo veel als mogelijk deze kuddes met maatregelen beschermen. Dit vanuit oogpunt van bescherming van de wolf (wolven die herhaaldelijk goed beschermd vee doden kunnen volgens het 'IPO Interprovinciaal Wolvenplan' als laatste mogelijkheid gedood worden) en draagvlak voor de aanwezigheid van de wolf. Bij paarden en runderen, waar de kans op predatie lager is, zullen we accepteren dat incidenteel jonge dieren gedood en gegeten worden.

Wolven en huisdieren

Loslopende honden worden door wolven gezien als concurrentie. Zeker als deze honden ingezet worden bij jacht. Bij confrontaties zullen de wolven proberen de honden te doden. In Zweden komt dit een aantal keer per jaar voor.

In de natuurgebieden van Staatsbosbeheer is het uitgangspunt dat alle honden, behalve in de speciaal daarvoor aangewezen losloopgebieden, aangelijnd zijn. Daarmee is het risico voor honden klein.

Beleid

Het Rijk is verantwoordelijk voor de bescherming en internationale afspraken over de wolf. De provincies zijn verantwoordelijk voor het doorvertalen hiervan naar beleid, inclusief schadevergoedingen en monitoring. Het IPO heeft voor hen een 'Interprovinciaal wolvenplan' opgesteld dat toepasbaar is op diverse scenario's. Het wolvenplan richt zich zowel op zwervende wolven ('fase 1'), als gevestigde wolven al dan niet met jongen (fases 2 tot 4). De aanpak van Staatsbosbeheer sluit aan op het wolvenplan van de provincies.

Voorbeelden

In Duitsland is veel informatie beschikbaar over wolven, en hoe daar mee om te gaan, zoals uitgebreide protocollen voor het herkennen van wolvensporen, en een uitgewerkte aanpak om predatie van landbouwhuisdieren te voorkomen. Informatie is te vinden via het [Kontaktbüro Wolfsregion Lausitz](#).

Het Duitse NABU heeft een communicatieproject opgezet om mensen enthousiast te maken voor terugkerende wolven ('[Wilkommen wolf](#)').

Voor Nederland geeft het boekje 'De wolf terug, eng of enerverend?' uit 2015 een toegankelijke bron van kennis, toegesneden op de Nederlandse situatie.

Voor intern gebruik heeft Staatsbosbeheer een 'Handelingskader Wolf' opgesteld, te vinden op Digitalis op de pagina over wolven.

Veel gestelde vragen

Is de wolf beschermd?

Ja, de wolf is onder de Europese Habitatrichtlijn overal waar hij voorkomt beschermd. De wolf is ook opgenomen in de Wet Natuurbescherming, als beschermde inheemse diersoort.

Is de wolf gevaarlijk?

De wolf is een schuw dier dat in beginsel zal proberen mensen te ontlopen. Het is belangrijk dat mensen de wolf niet proberen minder schuw te maken door bijvoorbeeld te voeren. Een wolf in het nauw zal zich uiteraard verdedigen.

Als de wolf komt kunnen jullie de jagers in jullie terreinen wel naar huis sturen?

Alle wolven hebben bij voorkeur wilde hoefdieren op hun menu staan. Ervaringen uit het buitenland laten zien dat er voor jagers weinig verandert na de komst van wolven, hooguit in het gedrag (terreingebruik) van de hoefdieren. We verwachten dan ook niet dat gevestigde wolven zó veel hoefdieren kunnen verorberen dat we geen enkele vorm van afschot meer nodig hebben, bijvoorbeeld vanuit oogpunt van verkeersveiligheid. Inzet van jagers zal dan net als nu nodig zijn.

Betaalt Staatsbosbeheer schadevergoedingen bij aanval door wolven?

Nee, schade wordt onder voorwaarden vergoed door BIJ12 namens de provincies, mits onomstotelijk door wolven aangericht. Mogelijke schade moet direct bij hen gemeld worden zodat zij sporen (DNA) kunnen veiligstellen en de schade kunnen laten taxeren.

Hoe zie je het verschil tussen hond en wolf?

Het is erg lastig om wolven en bepaalde hondenrassen (bijv. Saarloos wolfshond) te onderscheiden. Dat geldt ook voor hun sporen, zoals prenten, uitwerpselen en bijtewonden. Daarom is belangrijk om bij een sterk vermoeden van een wolf deskundigen te betrekken, zoals van het meldpunt van Wolven in Nederland, en de waarnemingen te laten controleren door foto's op te sturen.

In sommige gevallen kan met behulp van DNA het onderscheid gemaakt worden (bijtewonden, uitwerpselen). En eventueel met behulp van een DNA-database van het Duitse Senkenberginstituut ook individuele wolven geïdentificeerd worden. Om bruikbaar te zijn dient de DNA via een strak protocol bemonsterd te worden, raak dit soort sporen dus niet aan maar houd afstand.

Ook met de naar het Noorden oprukkende Goudjakhals is verwarring mogelijk, al is dit een geheel andere soort en een andere grootte.

Achtergrondinformatie

Publicaties

- IPO 2019, Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag. 48pp.

- Gravendeel et al. 2013. The first wolf found in the Netherlands in 150 years was the victim of a wildlife crime. *Lutra*, vol 56 (2): 93-109.
- Linnell et al. 2011. Is the Fear of Wolves Justified? A Fennoscandian Perspective. *Acta Zoologica Lituanica*, Vol 13 (1): 27-33.
- Klees et al. 2015. De wolf terug, eng of enerverend? Kosmos Uitgevers. 144pp.
- Ripple & Beschta, 2011. Trophic cascades in Yellowstone: The first 15 years after wolf reintroduction. *Biological Conservation*, doi:10.1016/j.biocon.2011.11.005
- Smith et al. 2003. Yellowstone after Wolves. *BioScience*, Vol 53 (4): 330-340.
- Trouwborst & Bastmeijer, 2010. Lynxen en Wolven. Het Natuurbeschermingsrecht en de Terugkeer van Grote Roofdieren naar Nederland. *Milieu & Recht*, jaargang 37 (5): 272-283.

Publieksinformatie

- ARK, FREE Nature, Natuurmonumenten en de Zoogdiervereniging werken via de speciaal daarvoor opgerichte organisatie Wolven in Nederland en door middel van voorlichting aan een welkom voor de wolf. Hiervoor is o.a. deze site gemaakt: <https://www.wolveninnederland.nl/>

Feiten en cijfers

- In Duitsland bevonden zich in 2017 ca. 60 roedels wolven, daarnaast nog 13 paren zonder jongen en een onbekend aantal eenlingen. In 2018 waren er 73 roedels en 30 paren, en in 2019 ca 100 roedels.
- Een roedel bestaat uit een ouderpaar en hun nakomelingen tot een leeftijd van twee of drie jaar. Wanneer de jongen het ouderlijk territorium verlaten hangt af van de mogelijkheid een eigen territorium te vinden, dwz de dichtheid van wolven in de omgeving, en het voedselaanbod in het ouderlijk leefgebied.
- De dichtstbijzijnde wolvenpopulaties van waaruit Nederland te bereiken is breiden zich beide gestaag uit, zowel in aantal als in leefgebied. De Noord-Centraal Europese wolvenpopulatie (Duitsland, Polen, Rusland, Finland en de Baltische staten) bestaat uit ruim 3500 dieren; de Italiaans-Franse wolvenpopulatie wordt geschat op 1500 dieren.
- Individuele jonge wolven die gezenderd waren hebben afstanden afgelegd tot 1500 km. In de huidige Centraal Europese wolvenpopulatie is er nog zo veel ruimte voor uitbreiding dat het merendeel van de jonge dieren een territorium vindt op enkele tientallen km vanaf hun geboortegrond. Maar ook komen er jaarlijks individuen voor die veel verder weg zwerven.
- Wolven zijn opportunistische eters, zij eten van bizon tot muis. Voor het vangen van grote dieren is samenwerking nodig en een groot roedel. In

Europa is het stapelvoedsel kleiner: konijn, ree en jonge herten of zwijnen. Muizen, bevers, kevers e.d. worden ook gegeten. Ook in gebieden met hoge vee dichtheid is de verhouding wild tot vee in het dieet 80:20%.

- Van de landbouwhuisdieren gaat de voorkeur uit naar schapen en geiten, en in mindere mate runderkalveren en paardenveulens.

Contactgegevens

Voor advies:

Raadpleeg in eerste instantie je provinciale fauna-coördinator. Heb je een specialistische vraag:

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]@staatsbosbeheer.nl of 06- [redacted] (Noord)
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]@staatsbosbeheer.nl of 06- [redacted] (Noord)
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]@staatsbosbeheer.nl of 06- [redacted] (Noord)
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]@staatsbosbeheer.nl of [redacted] (Oost)

Opsteller

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted] Faunaecoloog
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]@staatsbosbeheer.nl
 06- [redacted]

Zie ook: [portaalpagina Wolf](#)

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]
 woordvoerder

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]
 woordvoerder

Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]
 Art. 5.1. lid 2 sub c Woo [redacted]
 woordvoerder

Interne links



Portaalpagina Wolf

